

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК АКАДЕМИЯСЫНЫН ТАРЫХ ЖАНА
МАДАНИЙ МУРАСТАР ИНСТИТУТУ

Диссертациялык кеңеш Д.07.16.528

Кол жазма укугунда

УДК 94(47+57)

КУЛЬШАНОВА АРМАН АЙЫПБЕКОВНА

КАЗАХСТАНДАГЫ ТОТАЛИТАРДЫК МАМЛЕКЕТТИН
КАЛЫПТАНУУ МЕЗГИЛИНДЕГИ СОВЕТТИК УЛУТТУК
САЯСАТТЫН ПАРАДИГМАЛАРЫ (1917-1936-жж.)

Адистик 07.00.02 – Ата Мекендин тарыхы

АВТОРЕФЕРАТ

тарых илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертация

Бишкек- 2018

Диссертация КРнын ББ жана илим Комитетинин «Мамлекеттин тарыхы институту» МУнун
булактаануу, тарыхнаама жана Ата Мекендин тарыхы бөлүмүндө аткарылды

Илимий кеңешчи: тарых илимдеринин доктору, профессор
Абдырахманов Төлөбек Абылович

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү уюм:

Диссертацияны коргоо « » И.Арабаев ат. Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз Республикасынын Улуттук Академиясынын тарых жана маданий мурастар институтунун тарых илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын коргоо боюнча Диссертациялык кеңештин Д.07.16.528 жыйналышында, 720026, Бишкек ш., Раззаков к. 51. дарегинде болот.

Диссертация менен И.Арабаев ат. Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дарек: 720026, Бишкек ш., Раззаков к. 51. Диссертациянын жана авторефераттын толук тексти «arabaev.kg» сайтына жайгаштырылган.

Автореферат таратылды « » _____ 2018ж.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
Тарых илимдеринин доктору, профессор

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын алгылыктуулугу. Азыркы глобалдашкан дүйнөдөгү артыкчылыктар улуттук жана этникалык кызыкчылыктар болуп саналып, бул этносаясий реалдуулуктун көйгөйлөрүн изилдөөчүлөрү тарабынан белгиленип келе жатат. Этникалуулук азыркы саясий процесстин олуттуу фактору болуп калды. Мына ушул контекстте, XX кылым башка тарыхый доордо кыялданууга да мүмкүн болбогон жаңы улуттук эгемен мамлекеттердин калыптанышына, элдердин мамлекеттүүлүгүнүн жеке формаларына ээ болушуна себепчи болгон социалистик революциялардын, колониалдуу империялардын кыйрашы жана улуттук-боштондук кыймылдардын жеңиштери менен коштолду. Улуттар аралык мамилелер коомдук турмуштун эң татаал көйгөйү болуу менен жүздөгөн жылдар бою адамдарды токундатып келе жатат жана толкундата берет, ал эми улуттук маселе көптөгөн өлкөлөрдө азыр да курч көйгөй болуп кала берүүдө. Большевиктер улуттук маселени федералдык, маңызы боюнча унитардык мамлекетти – СССРди түзүү чечимин кабыл алуу менен тарыхка кеңири масштабдагы жана прецедентсиз экспериментти алып киришти.

Борбордук Азия аймагындагы түпкү этносторго большевиктер тарабынан чындыгында реалдуу эгемендүүлүктөн алыс улуттук мамлекет «белекке» берилип, суперимпериянын курамында болуу тажрыйбасына ээ болушту. Ал аралыкта Советтер Союзунун 70-жылдык тарыхы бир тараптуу «кара түстө» болгон жок, же болбосо советтик республикаларда чектелген компетенциядагы мамлекеттик органдардын тутуму, саясий, социалдык-экономикалык жана жарандык мамилелерди коомдо ченемдик-укуктук жөнгө салуу тутуму калыптанып, башкаруу тажрыйбасына ээ болгон саясий этноэлита калыптанды. Анткени менен 1920-1930-жылдардагы советтик республика – Казах АССРин терең жана ырааттуу изилдөө менен жалпы советтик «позитивден» улуттук мамлекеттүүлүктүн париктасынан белгилүү бир «негативди» бөлүп алууга туура келет.

Аймактагы улуттук мамлекетти куруудагы татаал процесстер СССРдеги улуттук маселени чечүү» идеологемасы менен аныкталган Советтик мамлекеттин улуттук саясатынын натыйжасынан улам келип чыккан. Адегенде Россия федерациясынын, андан кийин союздун деңгээлинде федеративдик мамилелердин субъекти катары Казахстандагы улуттук саясаттын теория жана практикасына объективдүү ой жүгүртүү, улуттук мамилелердеги тоталитарды режимдин жалпы мыйзамченемдүүлүктөрүн жана СССРдин курамындагы республикалардын айрым бир аспектилерин ачууга мүмкүндүк берет. Дүйнөлүк тажрыйба улуттук маселе дайыма тарыхый так мазмунга ээ боло турганын көрсөтөт. Улуттук саясат илимий негизделген мүнөзгө ээ болушу керек жана өткөн тарыхтын сабактарын эске

алуудан улам, учурдагы этносасый кырдаалды сергек баалоо, этносоциалдык жана этносасый мамилелердин диалектикасынан, этноыкчылыктардын айкалышуусунан улам келип чыгат.

Улуттук саясат – бул улуттун турушунда келип чыккан маселелерге өз мезгилинде көңүл бура билүүнү, улуттук карама-каршылыктарды чечүүнүн натыйжалуу механизмдерин табууну, этникалык жалпылыктардын муктаждыктарын жана талаптарын ишке ашырууну талап кылган үзгүлтүксүз чыгармачылык. Бул өз учурунда бийлик органдарынын, илимдин, саясий жана коомдук ишмерлердин, улуттук маселелер менен алектенген органдардын алдына жетишерлик татаал милдеттерди коёт. Казахстандын Президенти Н.А. Назарбаев өзүнүн иштеринде бул милдеттерди чечүүнүн маанисин баса белгилеп: «...негиздүү теориялык платформасыз, кырдаалды теориялык жактан терең ой жүгүртүүсүз улуттук саясатты жүргүзүү мүмкүн эмес», – деп белгилейт [1].

Улуттук саясаттын жаңы мазмуну республиканын ички жана тышкы саясатынын маанилүү компонентинин калыптануу жана иштөөсү үчүн структурада, формада, илимий негиздөөдөгү, кадрдык кубаттуулуктагы масштабдуу, социомаданий, менталдык, психологиялык сапаттык жылыштардын, мамилелердин жана баалуулуктардын багытынын негизинде камсыз болот. Этносасый кырдаалды иликтөө теория, методология, терминдик түшүнүктөрдүн аппаратын терең иштеп чыгууну, аналитикалык, тарыхый маалыматтардын өнүгүшүндөгү, булактаануудагы жаңы мамилелерди иштеп чыгууну талап кылат.

Жалпысынан алганда теманын жеткиликтүү изилденбегени аталган изилдөөнүн маанилүү аргументтеринин бири болуп саналат. Бир жагынан алганда, улуттук саясат СССРдин ар кандай өнүгүү этаптарында бир нече жолу жалпы жана жеке эмгектерде каралган. Экинчи жагынан алганда, Казахстандагы большевиктик мамлекеттин улуттук саясаты жаңы теориялык-методологиялык мамилелерди, идеологиялык, саясий, экономикалык, социомаданий өзгөрүүлөрдү эске алуу менен өзүнчө комплекстүү изилдөөнүн объектисине алына элек. Изилдөөнүн теориялык-методологиялык базасы жеткиликтүү иштелип чыккан эмес: «улут», «этнос», «улутчулдук» терминдерин колдонуунун мыйзамдуулугу, «федерация», «автономия», «тоталитаризм», «империя» дефиницияларын семантикалык толуктоо маселелери, жаңы концептуалдуу позициядан улуттук мамлекеттин, элитанын калыптануу, социалдык-экономикалык, маданий өзгөрүүлөргө байланыштуу маселелерди карап чыгуу зарылдыгы бар. Мына ушунтип, азырк шартта Казахстан Республикасынын полиэтникалуулугун эске алуу менен, 1920-1930-жылдардагы Советтик мамлекеттин Казахстандагы улуттук саясатын изилдөө илимий-практикалык жана алдын ала божомолдоо көз карашынан алып караганда алгылыктуу болуп эсептелет.

Теманын ири илимий программалар менен байланышы. Диссертация изилдөөчүнүн демилгесинен чыккан иш болуп саналат.

Изилдөөнүн объектиси – тоталитардык мамлекет курулуп жаткан мезгилдеги Казахстандагы советтик улуттук саясат.

Изилдөөнүн предмети 1917-1936-жылдары Казахстандагы советтик улуттук парадигмалар болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты. Жаңы теориялык-методологиялык концепттерге таянып, тоталитардык мамлекеттин калптануу мезгилиндеги Казахстандагы СССРдин мамлекеттик улуттук саясатын изилдөө.

Изилдөөнүн милдеттери. Коюлган максаттарды ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер аныкталды:

- изилдөөнүн категориялык аппаратын методологиялык жактан негиздөө, Казахстан Республикасындагы улуттук саясаттын алгылыктуу моделин сунуштоо;

- «федерация», «автономия» дефиницияларынын, «империя», «тоталитардык мамлекет» конструкттарынын айкалыштарын карап чыгуудагы азыркы дискурстарды улуттук маселенин алкагынан талдоо;

- РСФСР жана СССРдеги улуттук көйгөйлөрдү чечүүнүн негизги куралы катары советтик федерализмдин табиятын ачуу;

- тарыхнаамалык талдоодо Казахстандагы улуттук-мамлекеттик курулуш процессинин үстүндө ой жүгүртүү боюнча изилдөөнүн артыкчылыктарын көрсөтүү.

- орус саясий партияларынын программалык абалын ачып берүү;

- «Алаш» кыймылынын, мусулман кыймылдарынын улуттук маселе боюнча негизги программалык негиздемелерин көрсөтүү;

- «улуттун өзүн өзүн аныктоо укугу», «федерация» маселелерине В.И. Лениндин көз караштарынын динамикасын көрсөтүү;

- улуттук коммунизмдин маңызын талдоого алуу;

- Казахстандагы «улуттук курулуштун» ретроспективасын жаңы методологиялык позициядан кароо;

- Казахстандын аймагындагы улуттук мамлекеттин калптанышын жана мамлекеттик бийлик структураларынын түзүлүшүн талдоого алуу;

- улуттук саясаттын алкагы аркылуу Казахстандагы агрардык сектор жана өнөр жайындагы күч менен модернизациялоону ишке ашыруу методун талдоого алуу;

- жаңы методологиялык позициядан Казахстандагы «тамырлаштыруу» саясатын иликтөө, Советтик мамлекеттеги тил саясаты, маданий революцияга «оң ишмердик» концепциясынын контекстинде мүнөздөмө берүү.

Изилдөөнүн хронологиялык алкагы 1917-1936-жылдар менен чектелет.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Жаңы методологиянын негизинде Казахстандагы Советтик мамлекеттин улуттук саясатын ишке ашыруу моделин, доктриналдык негиздин эволюциясы, Казах АССРинин улуттук тармагындагы Советтик мамлекеттин саясий практикасы менен идеялык-теориялык концепциялардын айкалышы жана өз ара байланышын комплекстүү жана ар тараптуу тарыхый талдоого алуу ишке ашырылды.

Модернизмдин классикалык теориясын тереңдетип салыштырма талдоонун негизинде казахстан улутунун калыптанышына карата инновациялык мамиле сунушталды.

Иликтөөдө изилденүүчү маселени жаңы аспектиде ачып берүүчү жаңы концептуалдык мамиле колдонулду.

Улутчулдук, ислам жана большевиктердин мамлекеттик кызыкчылыктарынын идеологиясынын өз ара таасиринин татаал маселелери көрсөтүлдү.

Казахстандагы улуттук саясатты ишке ашыруу моделин толук жана комплекстүү талдоонун негизинде большевиктердин мамлекеттик улуттук саясаты тармагын жаңыча мезгилдештирүү сунушталды.

Иште улуттук коммунизмге карата негизинде түрк тектештиги идеясы жаткан жадидизм менен байланышкан кубулуш катары жаңы көз караш иштелип чыкты. Изилдөөдө улуттук коммунизмдин эки агымы аныкталды жана бөлүнүп көрсөтүлдү: радикалдык жана орточо.

Казахстандагы 20-30-жылдары тил саясаты жана түпкү улутту көтөрүү саясаты жаңы методологиялык позициядан каралды.

Изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси. Изилдөөнүн жоболору жана корутундулары Казахстандын тарых илиминдеги жаңы багыттын калыптанышына негиз болуп бере алат. Изилдөөнүн жүрүшүндө диссертант тарабынан жасалган корутундулар жана сунуштар улуттук саясаттын жана улуттук мамилелердин, федерализм жана конституционализмдин теориясын иштеп чыгууда, мындан тышкары республикадагы этносаясий кырдаалды мамлекеттин жөнгө салуу практикасында, азыркы мезгилдеги Казахстан Республикасынын улуттук саясатынын негизги багытарын ишке ашыруучу бийликтин мыйзам чыгаруу жана аткаруу органдарынын иштеринде пайдаланылса болот. Диссертациянын жыйынтыктары изилдөө иштеринде; ата мекендин тарыхы, теориясы жана улуттук саясаттын теориясы жана тарыхы боюнча окуу китептерин даярдоодо; окуу жайларндагы лекция жана атайын курстарды окутууда пайдаланылса болот.

Коргоого алып чыгылуучу негизги жоболор:

Белгиленген мезгилдеги Казахстандагы советтик мамлекеттин улуттук саясатынын парадигмаларын изилдөөнүн жыйынтыгында коргоого төмөнкү негизги жоболор алып чыгылат:

- Азыркы коомдогу улутчулдуктун табиятын түшүндүрө турган негизги теориялык мамилелер бир жактуулугунан улам жабыркайт, бул өз учурунда болуп жаткан окуяларга туура баа бербөөгө алып келет. Улутчулдуктун теориялык негиздери улуттук процесстердин татаал жана көп тараптуу жактарын чагылдырып берүүчү идеялардын синтезине муктаж.

- Формалдуу-укуктук көз караштан СССР конфедерация болгон, бирок эч качан укуктук жактан федеративдик мүнөзүн жоготкон эмес, анткени келишим боюнча союздук республикалар кеңири укуктарга ээ болгон. Союздук жана автономдук республикалар чындыгында мамлекеттик эгемендүүлүктөн ажыратылган, бирок формалдуу түрдө союздук жана федералдык келишимден чыгып кетүүгө укуктуу улуттук советтик мамлекеттер катары эсептелген.

- Изилденип жаткан маселе боюнча тарыхнаамалык талдоо Казахстандагы 1917-1936-жылдардагы улуттук саясаттын тарыхын жаңы теориялык-методологиялык деңгээлде комплекстүү илимий изилдөөнүн зарылчылыгын көрсөтүп турат.

- 1917-жылга чейин улуттук маселе орус коомчулугун саясий айдынында эң актуалдуу жана талаш-тартыштуу маселе болуп калды. Алгач ирет маданий-улуттук, улуттук-аймактык автономия түрүндө улуттун өзүн өзү аныктоосунун улуттук формасы тууралуу маселе коюлду бул албетте саясаттан сырттагы көпчүлүк үчүн жаңы идеяларды жана принциптерди алып кире турганы бышык.

- Казах улутчулдарынын саясий көз караштарынын түпкү тамыры ХХ кылымдагы казах элитасынын мыкты өкүлдөрүн өзүнүн «туусу «алдында бириктирген коомдук «Алаш» кыймылынын, татар коомдук-саясий кыймылына, түркстан жадидизминин саясий тарыхына барып такалат. Ортоазия жадидизмине салыштырмалуу «Алаш» кыймылынын улуттук идеялары батышка багыт алуусу, буржуазиялык либерализминин саясий платформасына жакыndoосу, жадидизм идеологиясына негизденген ислам факторунун тар сегменти менен айырмаланып турат.

- Так тарыхый шарт мамлекеттик түзүлүш формасы катары федерациянын зарылчылыгын көрсөтү, В.И.Лениндин пикир боюнча федерализм мамлекеттик биримдикти сактап калууга жардам берип, коммунисттик долбоорду ишке ашыруу үчүн зарыл болгон.

- Улуттук-коммунизм Чоң Түркстан идеясын жадиддик кыймылдан мурастап калган жана анын саясатына борбор тарабынан Түрстанды дезинтеграциялоо жана сепаратизмди карама-каршы коюуга умтулган марксизмдин улуттук формасы болгон.

- Борбордук Азияны улуттук-аймактык бытыранды кылуу аймакта болуп жаткан улуттардын консолидациясы жана түзүлүшү процесстерин кайсы бир деңгээлде алдыга жылдырып, этносаясий өнүгүүгө шарт түзгөн. Ошол эле учурда аталган административдик-аймактык реформа республикалардын арасындагы чек ара боюнча карама-каршылыктарды тереңдетип, Борбордук Азия «түрк биримдиги» тууралуу көз карашты четке сүрүп чыкты.

- Казах АССР Россия Федерациясынын автономдук бирдиги болуп саналган, жыйынтыгында анын компетенциясы союздук республикалардын компетенциясына байланыштуу болгон, дагы кененирээк түзүлүш – Советтер Союзунун курамдык бөлүгү болуп, ошондуктан Казахстан АССР өзүнүн аймагында өзүнүн ички «калдык» компетенциясынын алкагында бардык маселелер боюнча мамлекеттик бийликти, маңызы боюнча болгону жергиликтүү мүнөздөгү административдик-саясий жана маданий функцияларды ишке ашыра алган.

- Улуттук курулуш процесси мамлекеттик институттарды түзүү менен тыгыз байланыштуу, анын өзгөчөлүгү: партиялык жана мамлекеттик аппараты бир бүтүндүк катары айкалыштыруу, Борбордун саясий

монодиктатын орнотууну мүнөздөөчү бийлик бутактарынын бөлүнүш принциптерин четке кагуу.

- Айыл чарбасындагы, өнөр жайындагы тездетилген модернизация, улуттук саясат, тил саясаты, маданий революция тоталиардык мамлекеттин курулуш мезгилиндеги большевиктердин Казахстандагы улуттук саясатынын негизги аспектилери болуп калды. Анын натыйжалары жана жыйынтыктары ар кандай мааниде жана амбиваленттүү.

Изилдөөнүн методологиялык негизи. Алдыга коюлган гносеологиялык жана практикалык милдеттерди чечүүдө автор таанып билүүнүн жалпы принциптерине, тактап айтканда, тарыхыйлуулук, объективдүүлүк, диалектилик, абстракттуулук менен тактык, тарыхыйлуулук менен логикалык, жалпылык менен жекелик сыяктуу тарыхый, саясий-укуктук кубулуштарга ж.б. таянды. Салттуу илимий изилдөлөрдө маанилүү методологиялык принциптер катары илимий объективдүүлүк эсептелет. Айныгыс түрдө, таанып билүүдө чөйрө, доор жана инсандык кабыл алуунун орду калат, бирок аталган принципти аркалоого аракеттенүү илимий изилдөөнүн ийгиликтүү болушунун маанилүү шарты болуп саналат.

Тарыхый процесстин формациялык парадигмасынан цивилизациялуулукка, тарыхты европоцентристтик трактовкалоодон чыгыш цивилизацияларынын тарыхый-маданий өз алдынчалуулугун таанууга өтүү маанилүү деп табылды. Илимий ишт ырсаталган, бирок илимий чөйрөдө кызуу колдоого алынган тарых илиминде кечээ жакында жаңы методологиялык мамилеге өзгөчө көңүл бурулду. Аталган учурда, белгилүү америкалык илимпоз Терри Мартин тарабынан сунушталган «оң ишмердиктеги империя» концепциясы эске алынды. Ал көрсөтүлгөн мезгилдеги большевиктердин улуттук саясатын изилдөө маселесиндеги жаңы методологиялык мамилени сунуштайт, атап айтканда, Совет мамлекетиндеги терең советтик улуттук курулуш коомдун өзүн, өлкө ичиндеги элдердин, перифериялар менен борбордун өз ара мамилесинин мүнөзүн модернизациялоо менен коштолгон деп ырастайт. СССРдин улуттук саясаты модернисттик долбоор катары болуу менен капиталисттик модернизацияга жана оторчулукка реалдуу альтернатива болгон [24, с.16].

Илимий ишти аткарууда диссертант хронологиялык, логикалык, көйгөйлүү-хронологиялык, салыштырма-тарыхый, тутумдук-структуралык жана башка тарыхый чындыкты таанып билүү методдорун жетекчиликке алды.

Мезгилдештирүү методу жана диахрондук метод изилдөөчүлүк маселеде маанилүү учурларды, изилденүүчү объектинин убакыттын өтүшү менен сапаттык өзгөрүүлөргө туш болушун бөлүп көрсөтүүгө түрткү берди.

Илимий иште мындан тышкары статистикалык, тарыхый-социологиялык, формалдуу-логикалык жана башка методдор пайдаланылды.

Диссертациянын булактаануучулук негизи. Илимий иште жарыяланган жана жарыяланбаган булактар пайдаланылды. Биринчи кезекте бири бирин толуктап туруучу жана Совет мамлекетинин улуттук саясаты боюнча булактардын бирдиктүү комплексин түзүп, коюлган максат жана

милдеттерди толугу менен ачып берүүгө мүмкүндүк берүүчү БМА жана АП РК фонддорундагы архивдик документтер пайдаланылды.

Жалпысынан БМА жана АП РКдеги улуттук саясат боюнча архивдик документтерге кайталануучулук, схематикалуулук, көзөмөлдүн жоктугу жана убаралуу кагаз иши мүнөздүү. Мындан тышкары, фальсификацияга чейин жеткен көрсөткүчтөрдү ашыра берүүгө аракет ачык байкалат. Мына ошонтип, совет мезгилиндеги булактарга сынчыл көз караштан мамиле жасоо ылайыктуу.

Россия Федерациясынын (ГАРФ) архивдик фонддорунан баалуу маалыматтар алынды. Пайдаланылган документтер жана материалдар улуттук-мамлекеттик курулуш процессин жана партиялык-мамлекеттик аппараттын иштешин, 1924-жылы Борбордук Азияны бөлүү, республикалар аралык чек араларды чечүү талаш-тартыштары ж.б. чагылдырып турат.

Жарыяланган булак катары биз тарабынан талдоого алынгандар: маанилүү маалымат булагы болуп саналган 1920-1930-жылдардагы партиялык-советтик жетекчилердин жана аталган мезгилдеги окуялардын катышуучуларынын жарыяланган эсгектерине, макалаларына тарыхнаамалык сереп [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]; документтер жана материалдардын тематикалык жыйнактары [10-21], партиялык иш, айыл чарбасы жана маданият тууралуу маалыматтарды камтыган статистикалык маалымдамалар, [22-23].

Аталган документтердин жыйнактардын көпчүлүгү совет мезгилинде жарыяланган, ал мезгилде бийлик партиялык идеологияны илимге «прокрусттун тактысындай» киргизүүгө умтулгандыктан, алардан идеологиялык сүртүмдөрдү, документтердин чындыкка толук туура келбегендиги, көрсөткүчтөрдүн жасалма жогорулатылгандыгын, натыйжада тарыхый процесстин реалдуулугу бурмалангандыгын байкоого болот. Мына ушул фактыларды эске алуу менен булактардын аталган тобуна кылдаттык менен мамиле жасап, аларды булактаануучулук талдоого алуу зарылдыгы келип чыгат.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги теориялык жоболору жана корутундулары автор тарабынан Россия, Польша, Кыргызстан, Белоруссия, Казахстанда ар кандай эл аралык илимий конференцияларда, семинарларда, «тегерек столдордо» сунушталган.

Диссертациянын натыйжаларынын публикацияларда толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы боюнча 60 публикация, анын ичинде КазРнын ББжанаИМнин билим берүү жана илим, тармагын көзөмөлгө алуу Комитети сунуштаган басылмаларга 20, Кыргыз Республикасынын ЖАКкы сунуштаган 9, 12 РИНЦ журналдарына (анын ичинде 7 КРдан тышкары) макалалар жарыяланды.

Диссертациянын структурасы. Изилдөөнүн структурасы жүргүзүлгөн изилдөөнүн максаты жана милдетине ылайык белгиленди. Иш киришүүдөн, төрт баптан, 11 бөлүмдөн, корутунду жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНАН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын алгылыктуулугу негизделип, изилдөөнүн максат жана милдеттери такталды, анын теориялык-методологиялык негиздери мүнөздөлүп, булактаануучулук негизи, илимий жаңычылдыгы, иштин практикалык мааниси белгиленди, диссертациялык иштин структурасына мүнөздөмө берилди.

Биринчи бап «Улуттук саясаттын теориялык-методологиялык концепттери», бөлүм 1.1. «Улуттук курулуш маселелерин изилдөөнүн негизги ыкмалары» улутчулдук, улут, улуттук мамлекет маселелерин практикалык чечүү жана теорияларын талдоого арналды. Бөлүмдө улутчулдук феноменинин негизги теориялык-методологиялык ыкмалары берилди. Улутчулдукту модернизациялоо контекстинде караган багыттын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири Э. Геллнер болуп саналат. Так мына анын изилдөөлөрүндө улутчулдуктун пайда болушуна модернизациянын таасири тууралуу кененирээк иштелип чыккан теориялык мамиле ачылып берилген. Э.Геллнер улутчулдуктун пайда болушу индустриалдык коомго өтүүнүн бир көрүнүшү болуп саналат деп ырастаган. Ал улутчулдукту саясий бийликти «маданий чек ара» менен бириктирүүчү мамлекеттик институттардын уландысы катары караган» [27].

Улутчулдуктун ири теоретиктери Э.Смитом жана Б.Андерсондор өкүлчүлүк кылган башка багыттагы эмгектерде улуттук иденттүүлүк жана улуттук өзүн өзүн андоонун мааниси толук талдоого алынган. Б.Андерсон белгилегендей, улуттар «кыялдагы коомчулук» сыяктуу жашап турат, муну ал кимдир бирөө белгилүү бир улут менен бирдей деп элестетсе, албетте, анын аталган коомдун ар бир мүчсү менен бетме-бет кездешүүгө мүмкүнчүлүгү болбойт. Албетте, субъект «бул адамдардын акылында» өз ара аракетте болот. Б.Андерсон, бул бирдей деп элестетүү процесси улутчулдуктун пайда болушу менен аяктаган. Мындан тышкары Э.Геллнерден айрымаланып Б.Андерсон улутчулдук – жай жүргөн социалдык процесстердин натыйжасы деп ырастайт. Улутчулдуктун ири теоретиги Э.Смит азыркы коомдун калыптанышына таасирин тийгизүүчү маанилүү институт катары улуттук иденттүүлүктүн табиятын ачып берген. Улутчулдук социалдык топтор күчтүү социалдык жана рухий кризиске учураган мезгилде пайда болот деп баса белгилейт. В.И. Ленин марксизмдин көрүнүктүү теоретиги К. Каутский тарабынан алып чыгылган улуттун аныктамасын эске алуу менен К. Маркстын тарыхый мамилесинин мураскери болгон. Булл аныктамага ылайык улут деп тил, аймак жана экономикалык жалпылыкка ээ адамдардын тобун айтууга болот [42, с.7-33]. Улутка мамиле жасоонун марксисттик салты И.В. Сталиндин материалисттик түшүнүктөрүндө орун алган эмгектеринде жыйынтыкталган, б.а. марксизм улутту анын экономикалык негиздемеси жана бириктирүүчү мүнөздөмөсү аркылуу аныктайт: «Улут тил, аймак, экономикалык турмушу жана жалпы маданияттан көрүнгөн психикалык

өзгөчөлүгү орун алган адамдардын тарыхый жактан калыптанган туруктуу жалпылыгы» [47, с. 296].

Азыркы Россияда В.А. Тишков жана А.Г. Здравомысловдун постмодернисттик көз краштарына кызыгуу пайда болууда, алар улутту «жарандардын коомчулугу», «элестеги конструкт», «коомдун өзүн өзү андоосу» катары карашат.

«Улут» термининин семантикасын белгилөө менен биз аталган изилдөөнүн алдына койгон маселеси үчүн маанилүү методологиялык аныктама «этнос термини менен кездешибиз. Этнос феномени жетишерлик көп кырдуу татаал кубулуш болуп эсептелет. Илимий пайдаланууга «этнос» термининин кириши орус илими, тактап айтканда С.М. Широкогоровдун ысымы менен байланыштуу [59]. Этнос маселесине илимпоздордун кылдат көңүл буруусуна карабастан, ата мекендик жана дүйнөлүк этнологияда азыркы мезгилге чейин этностун маңызын аныктаган бирдиктүү аныктамасы жана түзүлүшү калыптана элек.

Тарыхчы жана географ Л. Н. Гумилевдун аныктамасында, этнос – жалпысынан табият кубулушуна таандык биологиялык түшүнүк, биосферанын феномени [62]. Этнота феноменин «коомдун өнүгүшүнүн социалдык мыйзамдары аркылуу чечмелөө абсурдга алып келет» деп ырастайт [63, б.212]. Мындан улам этностор аралык мамилелерде адам фактору башкы ролдо, ал эми социомаданий таасирлер аз натыйжалуу деген жыйынтыкка келүүгө болот. Анткени менен, адамзаттын тарыхый тажрыйбасы, өзгөчө ушул өңдүү тезисти өзгөчө акыркы он жылдыкта четке кагат.

Этносту социобиологиялык түшүнүү орун алган мордализмдин өзүндө, канткен менен социалдык-тарыхый же маданий-психологиялык мамилелер үстөмдүк кылат, этникалуулукту социалдык кубулуш катары караган түшүнүктүн тарапкерлери туруктуу жана бардык тарыхый доорлорго мүнөздүү (Бромлей Ю.В.). «Материалисттик концепциянын – этникалык жалпылыктын» жигердүү тарапкери В. И. Козлов, этно улуттук жалпылыкты категориялаштыруудан салттуу мордалидык схемадан Р.Г. Абдулатиповдун көз караштары байкалат.

Эки концептуалдуу ар түрдүү ыкмалар этнос-улут, этникалык, улуттук жалпылыкты аныктоо, бул феноменди ар тараптан талдоого алууга мүмкүндүк берет, албетте, практикалык саясатта маанилүү, ал тургай улуттун аныктамасынын өзүндө илимий этнологиялык ойдун консолидациясы, этнос-улуттун бирдиктүү теориясын калыптандыруу маанилүү, мындан көп улуттуу казах элинин жана саясий жалпылык катары улуттук мамлекеттин – жалпылыктын башка бир деңгээлинин теориясын калыптандыруу жана мамлекеттик курулуш, коомдук-саясий турмуштагы анын жоболорун иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Улутчулдук маселеси боюнча методологиялык концепцияларды терең теориялык талдоого алуунун негизинде, биз аталган аспекти боюнча өзүбүздүн ыкманы сунуштайбыз. Азыркы казах полиэтникалык коомунда, этностордун жашоосун, алардын маданиятынын өнүгүшүн, өз

алдынчалуулугун эске алуу менен казах улутунун кадыптанышында казах этносунун өзгөчөлүгүн эске алуу менен тең салмакташтырылган саясат, биздин көз карашыбызда, конструктивисттик-мордиалисттик концепциянын синтези орундуу.

1.2 «СССРдеги улуттук саясаттагы көйгөйлөрдү изилдөө» бөлүмү Октябрь революциясынан кийин большевиктер тарабынан сунушталган жана ишке ашырылган улуттук курулуш маселесинин, улуттук өнүгүүнүн белгилүү бир моделдерин ишке ашыруунун заманбап дискурстарын карайт. Мына ушуга байланыштуу изилдөөнүн жүрүшүндө советтик федерациянын маңызы жана табияты аныкталды, анын келип чыгуу тарыхы жана федерациянын формаларынын өнүгүшү, федерация контекстинде «автономия» «империя», «тоталитардык мамлекет» терминдери, автономиялык бирдиктин саясий, укуктук макамдары такталды.

Аталган маселе боюнча заманбап илимий ыкмалар Октябрь революциясынын жеңишинен кийин орус империясынын мейкининде жаңы империя, советтик негиздеги, келип чыкканын белгилөөгө болот деген жыйынтыкка келүүгө мүмкүндүк берет.

Советтик империя тоталитардык мамлекеттин алкагында жашады, анын калыптанышы Октябрдан кийин дароо башталып, 30-жылдардын аягында аяктады. Советтик тоталитаризмдин түпкү келип чыгышы батыштан башталып, Россияда пайда болгон, жеке башкаруудагы империянын жана дыйкандардын салттуу патриархалдык аң сезими өкүм сүргөн учурундагы мамлекеттик-бюрократиялык жеке башкаруунун күчтүү салттары аркылуу аныкталган.

Азыркы орус жана казах тарыхнаамасында сталинизм тоталитаризмдин советтик варианты катары каралат.

Улуттук мамлекеттердин жогорку органы катары улуттук өкмөттөрдүн түзүлүшү бардык советтик республикалардын мамлекеттик органдарынын формалдуу тендигин билдирген. Бирок, чындыгында улуттук республикалар жарым-жартылай компетенцияга ээ болуп, башкача айтканда борборго мүнөздүү болбогон жергиликтүү маселелерди чечишкен. Ушундан улам союздук жана автономдук республикалар иш жүзүндө мамлекеттик көз карандысыздыктан ажырап, бирок формалдуу түрдө союздук жана федералдык келишимден чыгууга укугу бар улуттук советтик мамлекеттер болуп эсептелген. Союздук жана автономдук республикалар федерациянын субъектилери катары конституциялык жактан эл аралык мамилелерде өкүлчүлүк укугунан ажырашкан, мындан тышкары өздөрүнүн өкүлчүлүгүнүн көлөмүн аныктоо укугунан ажыратылган, анткени бул маселелер административдик-буйрук тартибинде бийликтин федералдык органдары тарабынан чечилген (федерациянын субъектилеринин бийлик органдарынын компетенциялары борбордон чыгарылган).

Жалпысынан алганда, федерация аталган тарыхый мезгилде, улуттук тең укуктуулукка жол ачкан жаңы, радикалдуу жана демократиялуу тандоо болгон. Бирок бул тандоонун артыкчылыгы колдонулбастан кала берген.

Кийинки бөлүм: **1.3 «XX кылымдын 20-30-жылдарындагы**

Казахстандагы улуттук саясаттын тарыхнаамасы» – аталган маселенин тарых илиминде изилдениш деңгээлин талдоого алат.

Улуттук жана мамлекеттик улуттук саясат тарыхынын маселеси биринчи советтик мамлекеттер – РСФСР жана СССР пайда болгондон тартып илимий изилдөөлөрдүн предмети болуп саналат, жана азыркы мезгилде да илимий, саясий жана коомчулуктун ар кандай чөйрөсүндө колго алынып келе жатат. Постсоветтик тарыхнаамада улуттук саясатты иликтөөнүн эки ири мезгили бөлүнүп турат: 1) 1917-жылдардын аягы, 1980-жж. – советтик мезгил; 2) 1990-жж. – постсоветтик мезгил.

Казахстандагы улуттук саясатты изилдөөнүн тарыхнаамасы советтик тарыхнааманын курамдык бөлүгү болуп саналат, ошондуктан, анын өнүгүшүнүн негизги этаптары жана мүнөздөмөсү жогоруда белгиленгендерге туура келет. Тарыхнааманын улуттук саясатка ылайыкташтырылган расмий идеология менен өз ара байланышы сыяктуу мүнөздүү өзгөчөлүк өзүнө көңүл бурат.

Биз Казахстандагы XX кылымдагы улуттук саясатты иилдөөнүн тарыхнаамасынын бир нече мезгилдерин сунуштайбыз: биринчи этап – 1920 – биринчи жарымы 1930-жж.; экинчи этап –1930-жж. Экинчи жарымы, 1950-жж. башы.; үчүнчү этап –1950-жж. аягы 1980-жж. башы; төртүнчү этап –1980-ж. Экинчи жарымы – 1991-жж.; бешинчи этап – 1991-жж. жана биздин мезгилге чейин. Этаптардын ар бири улуттук саясаттагы өзгөрүүлөр жана этника аралык мамилелердин изилдениш деңгээли жагынан айырмаланышы менен байланыштуу ыкмаларына жараша айырмалуу өзгөчөлүктөргө ээ [128, с.5-6].

Казахстандагы улуттук саясаттын маселелерин басма сөздө чагылдыруу аталган саясатты ишке ашыруу башталгандан тартып жүзөгө аша баштаган, б.а. 20-жылдардын башынан тартып. Аталган мезгилдин тарыхнаамасынын негизги мааниси – жаңы шарттарда улуттук саясатты жүргүзүүнүн зарылчылыгын негиздөө, анын маңызын ачуу, аткарылган иш-чараларды идеологиялык камсыздоо. Ж.У. Кыдыралинанын пикирине макул болуу менен биз, аталган этаптагы иштер өзүнө эки функцияны камтып турганын моюнга алабыз – тарыхый булактар жана тарыхнаамалык эмгектер [129].

Улуттук саясат республикадагы маданий курулуш менен тыгыз байланышта болгондуктан ушул тематика боюнча эмгектердин болушу мыйзамченемдүү. Анткени менен, макалалар, кол жазмалар ж.б. кесипкөй-булактаануучулар тарабынан эмес, партиялык-советтик аппараттын, маданий-агартуу жана окуу жайларынын, жана башка мекемелердин кызматкерлери тарабынан жазылган. Аларда илимий талдоо жана объективдүүлүк орун албай турганы бышык.

Хрущевдук «жылуулук» совет тарых илиминде жаңы этапты, «кесипкөй тарыхнааманын этабын» ачты».

Бул мезгилдеги негиздүү тарыхнаамалык жоболорго төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: маңызы боюнча мамлекеттик түзүлүштүн формасына окшош советтик улуттук автономия тууралуу түшүнүк; аны «элдердин

социалдык-экономикалык жана маданий теңсиздигин» жоюунун зарыл кепилдиги катары кабыл алуу; анын так тарыхый кырдаалдын өнүгүшү менен шартталган укуктук табиятын таануунун өзгөрүлмөлүүлүгү, улуттук советтик автономиянын мазмунун «титулдук» этносторду калыбына келтирүүгө алып келүү [130, 81, 131-133].

Тарыхый чындыкка кайра кайрылуу, тездетүү, айкындыкты кайра куруу доору алып келүү менен 1980-жж. ортосунда коомдук турмушту жаңылады. Советтик улуттук саясатты абдан катуу сндаган сынчылардын үндөрү угула баштады, улуттар арасындагы мамилелердеги карама-каршылыктар ачыкка чыга баштап, бул улуттук маселедеги тарыхнааманын таптык парадигмаларынын трансформациясы тууралуу маалымат берди [135-139]. Казахстандагы тарых илими «масалык жетилүү» мезгилин башынан өткөрдү, мурда калыптанып калган, совет тарыхнаамасынын расмий парадигмаларын түзүп турган схемалар, концепцияларга шектенүү менен мамиле жасала баштады.

СССРдеги улуттук саясатты изилдөөгө маанилүү салым кошкон 1920-жылдардагы эмигранттык кыймылдардын ишмерлеринин арасынан Г. Сафаровду, «Оторчулук революция (Түркстандын тажрыйбасы)» китебинин автору, мындан тышкары, революциянын мүнөзүн «орустардын Түркстанды экинчи жолу басып алуусу» деген ойду киргизип, анын оторчулук мүнөзүн сактаган М. Шокайдын эмгектерин бөлүп көрсөтүүгө болот.

Совет мамлекетинин улуттук саясатын чагылдырган жана этникалар аралык мамилелерди баалаган Батыш тарыхнаамасындагы салттар «үзгүлтүксүз эзүү жана каршылык көрсөтүү», «советтик оторчулук» парадигмаларынан келип чыгат, ага ылайык Совет бийлиги күч менен ортоазия элдерине таңуланып, анын ичинде казах элине да, бул саясий, экономикалык көз карандылыкка, этникалык ассимиляцияга, улуттук маданият жана тилди орусташтырууга алып келген. [177 -181].

СССР кулагандан кийин советтик улуттук саясатты изилдөөнүн тарыхнаамасынын азыркы мезгили (1991-ж. биздин күнгө чейин) башталат. Мына ушул учурдан тартып тарыхый изилдөөлөрдөгү акцент так кесе өзгөрүп, «үзгүлтүксүз эзүү жана каршылык көрсөтүү» жанрындагы жазылган эмгектер кеңири белгилүү боло баштайт. Казах тарыхнаамасындагы антиимпериялык мейнстрим академик М.К. Козыбаев тарабынан башталды, анын эмгектеринде совет улут саясатынын негизги жоболору улуттардын өзүн өзү аныктоо укугун чектөөгө алып келип, «курчак» улуттук түзүлүштөрдү» түздү жана өлкөнүн элдеринин үстүнөн бийлик борборлоштурулду [128, б.13].

Объективисттик тарыхнааманын тарапкерлери (Н.Э. Масанов, Ж.Б. Абылхожин, Д.А.Аманжолова, Б.М. Сужигов) өткөн тарыхты тереңдетип кайра карап чыгууга аракеттенишкен.

2017-2018-жж жарык көргөн илимий изилдөөлөр. «Алаш жоокерлери. Актар армиясынын курамындагы Казах бөлүгү (1918-1920-жж.)» Берик Абдыгалиулы [202], «Күнүрт мезгил. Белгилүү тарыхтын белгисиз барактары» Б.Аягандын жалпы редакциясынын астында [203], «Россия

империясындагы Казахстан» Серик Акимбековдун [204] мазмуну боюнча Казахстандын тарыхын, анын ичинде совет доорун кенен иликтешип, аталган тарыхый доорду сынчыл, объективдүү позициядан карашкан.

М.Олкотт, Р.Суни, Б.Дэвилердин эмгектеринде да улуттук маселени чечүү боюнча объективдүү көз караштар берилген [205, 206, 207].

Жалпысынан алганда, маселе боюнча тарыхнаамалык сереп, тарых илими бүгүнкү күндө интенсивдүү өнүгүп атканын, аталган маселеге жаңы теориялык-методологиялык ыкмада мамиле жасоонун зарылдыгы пайда болгонун, Казахстандагы 1917-1936-жж. улуттук саясатты жаңы теориялык-методологиялык деңгээлде комплекстүү изилдөөнүн зарылчылыгын көрсөттү.

Экинчи бап «XX кылымдын башындагы Россия саясий доктриналарындагы улуттук маселе» – Россия империясынын ири саясий партияларынын улуттук маселе боюнча негизги мамилелерин изилдөөгө арналды.

2.1 «Россия саясий партияларынын программалык жоболорундагы улуттук маселе» бөлүмүндө, ошол мезгилдеги башкы саясий «оюнчулардын» улуттук маселе боюнча программалык жоболору берилди: кадеттер, социал-демократтар (жана меньшевиктер) аларга кошулган эсерлер, мусулман кыймылдары.

Кадеттер партиясынын саясий программасынын негизги жоболорун талдоо, орус либералдары «улуу держава шовинизми» жана русификаторчулук принциптери менен улуттук маселеде империялык ой жүгүртүүнү карманышып «бирдиктүү жана бөлүнбөс көп улуттуу Россия» позициясында турушкандыгын көрсөтөт. Либералдардын идеалы империядагы Улуубританиядагы жана Түндүк Америкадагы англосакстардын гегемониясы сыяктуу орус элинин гегемониясы болгон. Кадеттер партиясынын беделдүү өкүлү тарыхчы П.Н. Милюков тутумду түзүүчү улут менен орус эмес улуттардын ассимиляциясына жолтоо болуучу улуттук маселеде зомбулук методдорун колдонууга каршы чыккан.

Таасирдүү күчкө социалист-революционерлердин (эсерлердин), 1902-жылы народниктердин ийриминен чыккан партиясы ээ болгон. Эсерлер биринчи болуп улуттардын өзүн өзү аныктоосу тууралуу ураанды көтөрүп чыгып, улуттар арасындагы федеративдик башталышты кенен колдонууну сунушташкан.

Оңчул социал-демократтардын (меньшевиктердин) улуттук маселедеги позициясы кадеттердин көз караштарына жакын болуп, бирок негизги постулаттарын идеологиялык чечмелөөдө айырмаланган. Меньшевиктер Россиянын биримдиги жана бөлүнбөстүгүн бардык өлкөлөрдүн пролетариаттарынын кызыкчылыгы аркылуу сактап калууну зарыл деп табышкан. Мындан тышкары, алар дүйнөлүк мейкиндикти интернационализациялоонун марксисттик демдеги жалпы дүйнөлүк тенденцияны гиперболизациялашкан.

Меньшевиктер партиясы улуттук маселени чечүүнү таптык маселени чечүүгө жараша койгон, улуттук факторлордун маанисин жана анын

Россиянын башка көйгөйлөрү менен өз ара байланышын жетикре баалашкан эмес. Меньшевиктердин идеологиясы орус мамлекетинин ролун ашыкча баалаган, улуттук кызыкчылыктарды, эзилген элдердин улуттук өз алдынчалуулугун четке каккан импердик аң сезимге негизденген. 1917-жылдын февраль окуяларына чейин алар Россия элдерине улуттук өзүн өзү аныктоосундагы демократиялык укук берүү маселесинде эсерлер менен бирге болушуп, бирок иш жүзүндө ыраатсыздыкты жана арсарлыкты көрсөтүшкөн.

Солчул социал-демократтар партиясы (РСДП(б) «пролетариаттын жоокер отряды» болуп, Россия элдерине «бөлүнүп чыгууга чейин өзүн өзү аныктоо укугун» убада кылышып, улуттук маселени өзүнө кызмат кылдырышкан болчу. В.И. Ленин өзүнүн чыгармачылыгынын баштапкы этабында улуттук маселеге кандайдыр бир олуттуу маани берген эмес. Анткени менен Россиядагы таптык күрөштүн тактикасы, В. Лениндин сөзү менен айтканда, «элдердин түрмөсү» болгон, большевиктерди өзүнүн тарабына улуттук-боштондук кыймылдарын тартуу максатында улуттук маселеге көңүл бурууга аргасыз кылган (баарынан мурда Польша, Литва жана Финляндияда). Ошондуктан большевиктердин программасында бөлүнүп чыгууга чейинки улуттардын өзүн өзү аныктоосу тууралуу тезис пайда болуп, солчул багыттагы улуттук кыймылдарды толугу менен канааттандырган. Оптималдуу саясий утуш алыш үчүн большевиктер, маселенин так бир тарыхый учурдагы алардын стратегиялык ойлоруна толугу менен жооп бере турган жагына көңүл топтошкон.

Мына ушунтип, большевиктер партиясы принцибинде 1917-жылдагы окуяларга чейин улуттардын өзүн өзү аныктоо ураанын көтөрүп чыгышкан, бирок андан ары кенен областтык, өзгөчө калктын улуттук курамы жагынан айырмаланган жерлердеги өзүн өзү башкаруу талабынан алыс кете алышкан эме. Ири борборлоштурулган мамлекетке артыкчылык берилген.

Саясий бийлик үчүн күрөштө улуттук кыймылдардын өнүгүшү менен уламдан улам улуттук фактор чоң рол ойной баштаган, ошондуктан большевиктер федерализмди көздөй эволюцияланышкан: бир тараптан бардык элдердин «пролетардык-дыйкан Россиянын кайсы улуттун болсун республикаларынын» өз эрки менен бириккен союзуна умтулуу идеясы өнүккөн, ал эми башка жагынан – «бардык элдерге алар бир мамлекетте же союздук мамлекетте ким менен болсун жашоону каалай турганын» эркин чече алууга мүмкүндүк берүү» [115, с.436].

2.2 «Улуттардын программаларындагы «автономизация» идеясы» бөлүмү мусулман уюмдарынын, «Алаш» кыймылынын улуттук масел боюнча негизги концептуалдык мамилелерин изилдейт.

«Иттифак ал-муслимин» партиясынын социалдык негизин (Мусулмандардын союзу) жадиддер түзгөн. Бул орто жана улуу муундагы татар интеллигенциясынын алдыңкы өкүлдөрү, либералдык маанайдагы шаар буржуазиясы жана кызматкерлер болгон. «Мусулмандар союзу» саясий уюм экендигин эске алганда Поволжья жана Приуралдагы татарлар эле эмес, анын программасын Крым, Азербайжан, Борбордук Азия

либералдык-демократиялык интеллигенциясы жана башка өлкө аймактарынын мусулмандары да колдоого алшкан, ал абдан кенен тарап жана таасирдүү болгондугун белгилеп кетүү жөндүү.

Партиянын программасында чагылдырылган татар-мусулман либералдарынын саясий талаптарын талдоого алуу жалпысынан орус кадеттеринин программалык негиздерине жакын деген жыйынтыкка келүүгө мүмкүндүк берди. «Иттифак» кадеттер сыяктуу өлкөнүн келечегин зомбулуктуу революция жана курч толкундоолорсуз акырындык менен буржуазиялык реформанын деминдеги реформалоодон көрүшкөн. Кадеттер сыяктуу иттифакчулар парламенттик монархияны калыптандырууну сунушташкан, Россияга жалпы шайлоо укугун киргизүү менен бардык демократиялык эркиндиктердин комплексин, баарынан мурда саясий жана жарандык, ишке ашырууну колдошкон, билим берүү жана агартуудагы кеңири реформаны талап кылышкан.

Иттифакчулардын стратегиялык максаттары Россиянын мусулман элдери үчүн кеңири улуттук-маданий автономияны талап кылууга, элдердин улуттук өзүн өзү андоосун ойготууга жана экономикалык, саясий жана укуктук маданиятта европанын деңгээлине жетүүнү максат кылган.

Февраль революциясынын 1917-жылкы жеңиши менен татар улуттук кыймылынын лидерлери кыймылдын ичиндеги ар кандай саясий агымдарды бириктирүүнүн негизинде улуттук өз алдынчалуулук идеясына көбүрөөк умтула баштаган, бул өз кезегинде кыймылдын улуттук-мамлекеттик этапка өсүп чыгышына түрткү берет.

Мына ушунтип, татар либералдык кыймылынын программасынан биз улуттук-мамлекеттик түзүлүш боюнча алар улуттук-маданий жана улуттук-аймактык автономияны карманышкандыгын көрөбүз.

Татар либералдарынын пантүркисттик канатынын көз караштары жадилизм идеологиясынын таасиринде жана улуттук маселе боюнча, анын ичинде түркстан аймагынын жадиддердин доктриналарынан көрүнөт, анда жалпы мусулман кыймылынын жалпылыгы ырасталат.

Жадиддердин көз карашынын идеялык-теориялык негизин батыш либералдык теориясы жана дүйнөлүк оторчулукка каршы кыймылдардын тажрыйбасы түзгөн. Бирок, Европа жана Россиянын башка агартуучуларынан айрымаланып жадиддер динди четке кагышкан эмес, тескерисинче коомдук прогресске жетүү үчүн мусулмандарды бириктирүүгө түрткү бере тургандай, аймактын элдерин жогорку морал, мекенчилдик кризистик абалдан чыгуу үчүн күрөштө күчтөрдүн консолидациясынын каражаты катары исламды зарыл фактор катары сактап калууну жакташкан. Жадиддер ислам дининен маанилүү рухий тазалануунун каражатын көрүшкөн. Бирок ал үчүн анын өзү ортокылымдагы схоластикадан тазалануу керек деп болжолдошкон [226, с.35].

Өзбек тарыхчылары 1917-жылга чейин жадиддер Түркстандын Россия империясынын курамындагы улуттук-аймактык автономиясын жакташканын бир добуштан белгилешет [226, б.109; 228, б.36].

Февраль революциясынан кийин Убактылуу өкмөттүн мүчөлөрү коомдун революциялык кайра курулушундагы улуттук маселенин курчтугун жеткире баалай алышкан эмес, алар импердик идеологиянын туткунунан чыга алышпастан, «Улуу Россиянын даңкы үчүн жеңишке жеткире» согушу менен алектенишкен, камсыздоо-жабдуу алар үчүн кечиктирилгис муктаждыктай сезилген.

Мына ушундай кырдаалда Түркстандын жадиддери алдынкы планга мамлекеттик көз карандысыздык идеясын алып чыгышкан, конституциялык монархия идеясын колдоодон биротоло баш тартышып, Россия Федеративдүү Демократиялык Республикасынын курамында Түркстан улуттук-аймактык автономиясын алууну жакташкан.

Федерация жаан автономия тууралуу маселе жалпы мусулмандар форумунда кызуу талкуунун объектисине айланган – мусулмандардын жалпы түркстандык съезди, Мусулмандардын I жалпы россиялык съезди, Мусулмандардын II жалпы россиялык съезди.

Мына ушунтип, улуттук саясат боюнча мусулман уюмдарынын саясий доктринасындагы эволюция ачык байкалат. Эгер баштапкы этапта негизинен конституциялык монархияны жарыялоо, өз эдеринин маданияты, агартуунун өнүгүшү сыяктуу маселелер көтөрүлсө, натыйжада өлкө ичиндеги саясий кырдаалдын өзгөрүшүнүн натыйжасында, тышкы факторлордун таасири астында улуттук маселе боюнча мусулман доктриналардын күчтүү саясатташуусу, улуттук-демократиялык этаптан улуттук-мамлекеттүүлүккө өсүп чыгуу болду.

Казах улутчулдарынын саясий көз караштарынын түпкүрү өзүнүн «желеги» алдында XX кылымдын башындагы эң мыкты казах элитасын бириктирген «Алаш», улуттук-боштондукка чыгуу кыймылынын саясий тарыхына барып такалат.

Казах улуттук интеллигенциясы өкүлдөрү А. Кунанбаев, Ч. Валиханов, И. Алтынсарин болгон «казах агартуучулугу» идеясынын деминде улуттук билим берүү тутумун өнүктүрүү, казах элинин маданий деңгээлин көтөрүү, улуттук өзүн өзү андоонун бийиктеши, башкача айтканда алар үчүн артыкчылыктагы рухий сфераны модернизациялоо болгон. Мына ушул жагынан маданий-агартуу кыймылы катары чыгып, мусулман мектептерин реформалоо, европа билим берүүсүнүн элементтерин киргизүүнү колдогон түркстан жадидчилиги менен тарыхый параллелдерди табууга болот.

Ортоазия жадидчилигинен казах улутчулдугунун айырмалуу өзгөчөлүгү казах интеллигенциясынын батышка багыт алуусу, саясий платформасындагы буржуазиялык либерализм, тарыраак сегментте жадидчилик идеологиясында бекем орун алган ислам фактору болуп саналат.

«Алаш» кыймылынын ишмерлеринин көз караштарындагы эволюция буржуазиялык-демократиялык жалпы саясий талаптардын (жергиликтүү органдарды «казахташтыруу», мамлекеттик аппарат орус тили менен катар иш кагаздарын казах тилинде жүргүзүү, казах жерлеринин жана казах өкүлчүлүгүнүн Мамлекеттик Думадагы укуктук абалын) жана маданий-

агартуучулук милдеттердин жолу менен өтүп, казахтардын калыптануучу этнос катары өзүнүн тагдырын андоосуна чейин, анын автономия түрүндө саясий өзүн өзү аныктоосунун зарылчылыгынын күчөшү менен өткөн.

Мына ушунтип бөлүмдө XX кылымдын башынан тартып большевиктик революцияга чейин коомдогу негизги саясий күчтөрдүн улуттук маселе боюнча позициясы аныкталды. Саясий буржуазиялык-демократиялык жана социал-демократиялык партиялардын көпчүлүгү аталган көйгөй боюнча унитардык позицияны карманышканы ачык көрүнүп турат, бул алардын программалык документтеринде берилген.

Башка позиция мусулман, улутчулдук саясий кыймылдары тарабынан сунушталган, анда аталган маселе боюнча өздөрүнүн саясий доктриналарында белгилүү бир этапты басып өтүшкөн: конституциялык монархияны таануудан улуттук өзүн өзү аныктоону жана автономия түзүүнү жарыялоого, биринчи кезекте улуттук-аймактык стадияга чейин.

Үчүнчү бап: «Большевиктер партиясынын октябрдан кийинки улуттук саясаты: программалык негиздери жана ишке ашыруу маселелери» Октябрь революциясынан кийин большевиктер партиясынын улуттук маселе боюнча стратегия жана тактикасын талдоого алуу жана аталган маселени улуттук коммунисттик элитанын өкүлдөрү тарабынан иш жүзүнө ашыруу.

3.1 «Федерация боюнча Лениндик план: улуттук маселе боюнча талаш-тартыштар» бөлүмүндө Октябрь жеңишинен кийин большевиктер партиясынын улуттук маселе боюнча дискурстары комплекстүү талдоого алынды.

Эми мурунку Россия империясынын аймагында 1917-жылдан кийин түзүлгөн абал радикалдуу чечимдерди талап кылды: борбордук бийлик өзүнүн жашап кетүүсү үчүн күрөшүүгө аргасыз болуп, сепаратизм жана улутчулдуктун күчөшүнөн улам мурунку «бирдиктүү жана бөлүнгүс» Россиядан улам жаңы аймактар бөлүнө баштаган. Мына ушундай шартта федерализм урааны ири мамлекетти сактап калуунун амалы болгон. Ленин, анда күчтүү бийлик вертикалы орун алган, катуу борборлоштурулган мамлекетти куруу федерациянын айрым субъектилеринин көз карандысыздыгын четке каккан сталиндик «автономизация» идеясына караманча каршы чыккан. Ленин Сталинди автономиянын базасындагы федерациянын (РСФСР) жана көз карандысыз советтик республикалардын келишимдик федерациясынын (РСФСР, Украина, Азербайжан) ортосундагы айырманы билбегендиги үчүн сындаган.

Улуттук маселе боюнча Ленин жана Сталиндин пикири улуттарды бириктирүүнүн тактикасы, методдору, темпи жагынан туура келген. Экөө тең бир эле нерсеге, эки жол аркылуу умтулушкандыктан стратегиялык пикир келишпестик орун алган эмес. Маңызы жагынан биз стратегиялык максатты жаап турган большевиктердин тактикалык жолун көрүп турабыз – дүйнөлүк социалисттик революциянын жеңиши, СССР концепциясынын жүзөгө ашырылышы, ар кандай улуттардын эмгекчилеринин толук биримдиги, пролетариаттын диктатурасы. Федерацияны лениндик

түшүнүүнүн маңыздуу өзгөчөлүгү сталиндик автономизация сыяктуу эле таптын, пролетариаттын диктатурасынын алкагынан чыга алышкан эмес.

3.2 «Улуттук-коммунизм: улуттук-мамлекеттик курулуш маселелери» бөлүмүндө Казахстан жана Түркстандын улуттук элитасынын маанилүү компоненти, бирок, аймакты өнүктүрүү боюнча өз көз караштары бар, көп учурда большевиктердин ортодоксалдык линиясынан айырмаланган Казахстан жана Түркстандын коммунисттик кыймылынын ишмерлери каралды. Улуттук-коммунизм отордогу чыгыш коомунун өзгөчөлүгүн эске алуу менен марксизмди чыгармачылык менен кайра иштеп чыгуу, коммунизм жана улутчулдуктун синтези, бирдиктүү идеология дегенди туюндурат. Чыгыш коомун күч менен модернизациялоо саясаты, мындан тышкары улуттук элита тарабынан кабыл алынбаган 1924-жылдагы улуттук-мамлекеттик бөлүнүү улуттук-коммунизмдин Союзда күчтөнүп, калыптанышына түрткү берген.

Улуттук-коммунизмдин курамдык бөлүгү түрк автономиясын, «түрк республикасын» түзүү идеясы болгон, бул түрк автономизми кыймылы менен байланышты көрсөтүп турат. Түркстандын Коммунисттик партиясынын аймактык V конференциясынын чечими менен Түрк республикасын түзүү жарыяланган. Мындан тышкары, Түркстан АССРинин БАКы 1918-жыл, 24-августагы декретинде республиканын аймагында түрк тилин орус тили менен катар мамлекеттик тил деп жарыялаган. Мына ушул маанилүү саясий чечимдердин артында Турар Рыскуловдун «кубаттуу» келбети турат, 1918-жылы Коммунисттик режим тарабынан Түркстан Автономдук Советтик республикасы деп жарыялагандан кийин, 1919-1920-жж. жетекчилик орундарды ээлеген – төраганын орун басары, андан кийин өкмөттүн төрагасы, БАКтын төрагасы, Түркстан АССРинин Компартиясынын БКсынын Мусулман бюросунун жетекчиси.

Лозунг «Түрк республикасы» урааны борбор тарабынан кабыл алынган эмес жана ТүрБАК Президиумдун бүт курамы «москванын берүүсү» аркылуу Түрккомиссиянын чечими менен алмашылган (М.В. Фрунзенин демилгеси менен), ал эми 1938-жылы Т. Рыскулов тоталитардык репрессиянын курмандыгы болуп калган.

Казах улуттук-коммунизмдиндеги шарттуу түрдө эки канатты бөлүп көрсөтүүгө болот: солчул (радикалдык) жана оңчул (орточо). Эгер Т. Рыскулов Түрк автономиясын түзүүнү колдоп чыккан солчул канаттын жаркын өкүлү болсо, ал эми көрүнүктүү мамлекеттик ишмер С. Садвакасов социалисттик модернизациялоодо Казахстандын жана салттуу казах маданиятынын өзгөчөлүгүн эске алууну талап кылган оңчул канаттын өкүлү болгон. Анткени менен республиканын жетекчилиги, биринчи кезекте Казкрайком ВКП(б)нын биринчи катчысы Ф.И. Голощекин С. Садвакасовго жана башка «Кичи Октябры» курсуна каршы турушкан казах коммунисттерине каршы процессти бурушкан. С. Садвакасов, А. Асылбеков, Н. Нурмаков, С. Ходжанов, С. Мендешев Казахстандын дагы башка мамлекеттик ишмерлери улутчулдукту үчүн трагедиялуу 1937-жылы камалышып, атылып кетишкен.

Мына ушунтип, XX кылымдын башындагы коомдук ойдогу башкы идея болуп улуттук-мамлекеттик өзүн өзү аныктоо жана улуттук мамлекетти куруу болгон. Азыркы окумуштуулардын пикири боюнча улуттук интеллигенциянын саясий багыттары көп түрдүү болгону менен улуттук-мамлекеттик өзүн өзү аныктоодо үч багыт бөлүнүп турат: бирдиктүү орус мамлекетинин курамындагы улуттук (улуттук-маданий) автономия идеясы; түрк элдеринин мамлекеттик союзу Чоң Түркстан идеясы, саясий жана улуттук толук көз карандысыздык идеясы, либерал-демократиялык принциптерге негизденген өз алдынча улуттук мамлекет түзүү. Саясий башкаруу формасы боюнча толук бир пикирге келишкени байкалат: Россия федерациясынын келечеги конституциялык-парламенттик республиканын алкагынан көрүнгөн. Улуттук-коммунизмдин позициясы айырмаланып турат, анда республика советтик болушу керек эле. Идеялык плюрализм исламдын коомдогу орду тууралуу улутчулдардын позициясына байланыштуу келип чыккан – светтик деп аныкталган (Алаш-Ордо кыймылы), диний-ислам багыты (түркстан жадидчилиги).

3.3 «Улуттук-мамлекеттик бөлүнүү: Борбордук Азия союздук республикаларынын түзүлүшү» – бөлүмүндө улуттук советтик республикаларды түзүүнүн өзгөчөлүгү жана негизги процесс чагылдырылат.

1924-жылы Борбордук Азия үчүн өтө чоң окуялар болуп өттү – улуттук-мамлекеттик бөлүнүү жана улуттук-аймактык принциптерге ылайык көз карандысыз сыяктуу мамлекеттерди түзүү үчүн большевиктерге негиз болуп берген, улуттук советтик республикаларды түзүү. Бөлүнүү актысы түрк улутун бөлүп-жарууга Совет Өкмөтүнүн умтулуусунун жыйынтыгы болгон. Чындыгында, 1920-жылдары Түркистон Мухторияти жана «түрк республикасы» урааны түрүндө Т. Рыскулов тарабынан максатталган Түркстан АССР түрүндө реалдуу фактыны жүзөгө ашыруу менен калктын чоң массасын өзүнө тартуу күчүнө ээ болгон Түркстан жана Казахстандагы панисламизм, пантүркизм идеологиясынан өзүнүн режимине карата чоң коркунучту көрүшкөн. «Коммунисттик режимдин стратегиялык чынжырынын» чечүүчү фактору түрк этносторунун этногенез процесстерин жасалма түрдө тездетүүгө умтулууда турган, бул өз учурунда алардын пикири боюнча социалисттик коомго, «элдердин достугу» идеясына туура келбеген уруулардын өз ара байланыштарын, трайбализмге бөгөт коймок. Бөлүнүүнүн себептеринин арасында большевиктер режимине чоң коркунуч туудуруп турган, Түркстанды камтыган басмачылык менен күрөшүү, коммунисттик кайра курууларга салттуу коомдун тоскоолдуктары, мындан тышкары аймактагы туруксуздук да негизги факторлордон болгонун белгилеп кетүү жөндүү. Борбор Азия элдеринин өзүнүн улуттук республикаларын түзүү улуттук автономия маселесин дароо чечкен. Жергиликтүү этностор улуттук-аймактык формада советтик автономия алышкан, ошондуктан түрк жана ислам консолидациясынын негизиндеги буржуазиялык автономия четке кагылган.

Орто Азия жана Казахстан республикаларынын улуттук-аймактык бөлүнүү актысы этнографиялык курамды, республикалар арасындагы чек

араны так тактоо үчүн экономикалык жана калктын турмуш-тиричилик өзгөчөлүктөрүн иликтөө боюнча тыкыр иштердин жасалышын шарттаган. Бөлүнүүдө негиз катары эки принцип алып чыгылган: улуттук-аймактык жана экономикалык. Анткени менен Орто Азия жана Казахстан республикаларынын улуттук-аймактык бөлүнүүсүн ишке ашырууда «казахстан, Кыргызстан жана Өзбекстандын чек арасынын көп жерлери болжол менен, так бөлүштүрүлбөгөндүктөн» айрым жерлер боюнча узакка созулган талаш-тартыштарды жараткан.

Борбордук Азиянын «өз эрки» менен бөлүнүүсүнүн негизги башчысы жана уюштургучу коммунисттик партия болгон, советтик органдарга келип түшкөн резолюциялар айныгыс түрдө бекитилген. Бардык жерде чечимдерди кабыл алуу схемасы байкалат: партия – Советтердин съезддери, резолюциялар СССРдеги демократиянын жашап турганын көрсөтүү үчүн зарыл болгон. Мына ушундай системада Түркстан калкынын эркин билдирүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө сөз болууга мүмкүн эмес эле, партиянын пикири боюнча борбордук бийликтин чечимдерин, «постфактум» режиминде кабыл алуу керек болгон.

Улуттук-мамлекеттик бөлүнүүнүн натыйжасында өз алдынча Өзбек, Түркмөн Советтик Социалистик Республикасы, Өзбек ССРдин курамында Тажик АССР, Кара-Калпак (Казах АССРинин курамында) жана 14-октябрда 1924-жылы Кара-Кыргыз Автономдук областы РСФСРдин курамында түзүлгөн. Мына ушундан улам алгач ирет кыргыздар салыштырмалуу өз алдынча мамлекет болуп түзүлдү, бул алардын улут катары консолидациясын тездетти. Казах жерлерин бириктирүү менен республиканын өкмөтү 1925-жылы Оренбургдан республиканын жаңы борбору болуп калган Ак-Мечет шаарына көчүрүлгөн, Кыргыз АССРи Казах АССРи деп кайра аталып, ал эми Ак-Мечет Кызыл-Ордого алмаштырылган.

Борбордук Азияда улуттук-мамлекеттик бөлүнүүнү ишке ашыруу менен Совет бийлиги кандай максатты көздөбөсүн, биздин пикирибизде, аны жалаң гана терс баалоо туура болбойт. Этникалууулукту саясатташтыруу менен большевиктер жаңы «түпкү» улуттардын курамын түзгөн этномаданий өнүгүүгө түрткү берген – жалпы улуттук адабий тилдин калыптанышы, театр түзүү, кинематограф, адабияттагы, көркөм сүрөт искусствосундагы, музыкадагы, жаңы жанрлар. Административдик-аймактык реформалардын терс кесепеттерине чер ара боюнча республикалардын арасындагы карама-каршылык, мындан тышкары Борбор Азия элдеринин «түрк биримдиги» идеологиясынын бузулушу болуп саналат.

«Казахстандагы улуттук саясатты ишке ашыруу практикасы» төртүнчү бап, 4.1 **«Казахстандын аймагындагы улуттук мамлекеттин калыптанышы: бийлик органдарын структуралаштыруунун укуктук аспектиси»** бөлүмү Казахстандын аймагындагы мамлекет түзүү этаптарын чагылдырат, аймактын аймактык бүтүндүгү маселеси боюнча Борбордун өкүлдөрү менен улуттук элитанын ортосунда кызуу талаш-тартыштар

болгон, мындан тышкары республиканын аймагында мамлекеттик бийликти калыптандыруу жана анын өзгөчөлүгү боюнча комплекстүү талдоо жүргүзүлгөн.

Автономиянын түзүлүшү, казах жерлерин чогултуу этника аралык да, саясий деңгээлде да курч күрөш менен коштолгон. Большевиктер өздөрүнүн позициясын коргоп калуу жана жеке бийлигин бекемдөө үчүн ар кандай тактикалык ыкмаларды колдонушкан, бир жагынан улуттардын позициясын колдоп, алардын улуттук кызыкчылыктарын жана максаттарын түшүнүп, экинчи жагынан болушунча алардын республикага тийгизген саясий таасирин азайтуу үчүн аракеттенишкен.

Чек ара көйгөйү аймакта да, Борбордо да бир нече ирет талкууланган. Улуттар аймактын этникалык, экономикалык жана маданий өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылышкан. Казахтардын негизги жашоо образы малчылык менен байланыштуу болгондуктан, түндүк менен түштүк областтарынын экономикалык байланышы орун алары бышык, алар дайыма автономдук республиканы түзүү бир чек аранын ичинде түндүк жана түштүк бөлүктөрүнүн байланышын сактап калуу ишке аша турган нерсе экендиктерин белгилешкен, антпесе автономия өлүү болуп каларын айтышкан б.а. маданий жана экономикалык борборлор аймактын четтеринде, аралыктагы областтарда жайгашкан.

Россия Федерациясындагы улуттук-мамлекеттик түзүлүш маселелери боюнча иш алып барган биринчи советтик мамлекеттик орган, Наркомнац болуп, анын алдында 12-май 1918-жылы «Кыргыз (Казах) бөлүмү ачылган, мындан тышкары Казахстан Кеңештеринин Учредителдик съездин чакыруу жана советтик автономияны түзүү боюнча даярдык иштерин жүргүзүү боюнча орган түзүлгөн – Казах революциялык комитети, СНК РСФСРдин 10-июль 1919-жылдагы Декретине ылайык «Кыргыз (Казах) аймагын башкаруу боюнча Революциялык комитет тууралуу».

26-августта 1920-жылы ВЦИК жана (СНК) РСФСР Эл Комиссарларынын Кеңешинин М.И. Калинин жана В.И. Ленин тарабынан кол коюлган «Кыргыз (Казах) Советтик Автономдук Социалистик республикасын түзүү жөнүндө» РСФСРдин курамында, борбор шаары Оренбург болгон Декрети кабыл алынган. Бул федерациянын курамындагы КАССРдин түзүлүшүн жарыялаган биринчи конституциялык акты болгон. Казах жерлерин чогултуунун экинчи этабы 1921-жылы КАССРдин курамына Акмоло жана Семипалатин губернияларынын кириши, Батыш Сибирде калып калган Омбу уездинен башка, болгон. 1921-жылдын аягында Казах АССРинин өкмөтү ВЦИК РСФСРдин алдына 1920-жылы казахтардын автономиясынын курамына кирген түндүк кыргыздары жашаган Сырдарыя жана Жетисуу областарын кошууну сунуштаган. Мына ушундай кырдаалда Тоолук Кыргыз областын түзүү тууралуу маселе көтөрүлгөн.

4-12-октябрда 1920-жылы Оренбургда Казахстан Кеңештеринин I Учредителдик съезди уюштурулуп, «Кыргыз (Казах) Социалистик Автономдук Советтик Республикасынын эмгекчилеринин укуктарынын

Декларациясы» кабыл алынган. РСФСРдин курамына автономдук бирдик катары кирген 1918-жылдагы Конституциянын укуктук негизинде Кыргыз (Казах – авт.) АССР (КазАССР) түзүү боюнча конституциялык акты болгон.

Мына ушунтип, улуттук саясатты ишке ашыруу үчүн объективдүү карама-каршылыктар жана большевиктердин саясий максаттарынын ушул максаттарды ишке ашыруудагы механизмдердин кагылышуусу болуп өткөн. Учредителдик съезди уюштуруу жана республиканын түзүлүшүнө байланыштуу көйгөйлөрдүн жыйындысы совет бийлигине оң караган бардык күчтөрдү бирдиктүү жетекчилик астына бириктирүүнү талап кылган. Дүйнөнүн этникалык картасынын жана этностордун жашоо турмушунун ички рычагдарын түшүнүүсүндөгү жетишпегендигин андоо менен күч колдонбостон улуттук чет жакаларда пролетариаттын диктатурасын орнотуу принциби мүмкүн эмес эле, бирок ошол эле учурда бул тартипти орнотуу жана улуттардын ортосундагы экономикалык теңсиздикти жоюуга түрткү берген, ошону менен бирге эле бийликтин топтоштурулуп, Борбордук административдик көзөмөлдүн орношуна алып келген. Бул өз кезегинде жалпы мамлекеттик баш ийүүгө алып келген б.а. орус үлгүлөрүнө, тенденцияларына артыкчылык берүү менен улуттук жалпылыктардын ичиндеги модернизациялык процесстердин агымын жана маңызын бурмалоого жол берилген.

Республика бийлигинин Жогорку өкүлчүлүк органдарынын тутуму Кеңештердин республикалык съезди, КазЦИК, анын Президиуму жана КСНК болгон. Автономдук республикалардын БАКнын ички механизмдерин структуралаштыруу жана алардын функционалдык ишмердиги совет мамлекетинин партиялык жана мамлекеттик аппаратын бир бүтүндүк катары айкалыштырылган, бийлик бутактарына бөлүү принцибин четке каккан, коомдук турмуштун үстүнөн саясаттын орношу, партиянын монодиктаты, социалисттик мыйзамдуулук режимин катуу сактоо саясий режими, акырындык менен федерациянын унитардык мамлекетке трансформацияланышы мүнөздүү экономикалык өзгөчөлүгү менен аныкталган.

Классикалык түрдө федерация – бул юридикалык жактан бузулгус бирикме экени белгилүү. Ошол эле убакта СССРдин конституциялык актысы анын субъектилеринин чыгып кетүү эркиндигин тааныган, бул анын статусу менен олуттуу карама-каршы келген. 20-жылдары казах жеринде түзүлгөн мамлекеттүүлүк Кеңештердин негизинде түзүлгөн улуттук-аймактык автономияга ээ болгон. Казах эли өзүнүн улуттук эгемендигин ишке ашыра албаган абстракция сыяктуу абалда калган. Казах АССР Россия федерациясынын автономдук бирдиги болуп жана анын компетенциясы союздук республикалардын, курамдык бөлүгү дагы кененирээк – Советтер Союзунун компетенциясынан келип чыккан.

КАССРдин компетенциясы Россия федерациясынын тутумундагы автономдук республиканын мамлекеттик-укуктук жобосу менен аныкталган. Автономдук республиканын мамлекеттик башкаруу органдарынын компетенциясы была РСФСРдин органдарынын компетенцияларынын

белгилүү бир бөлүгүнө жараша болгон. Казах АССР ички «калдык» компетенциясынын чегинде бардык маселелер боюнча союздук органдардын макамдыгына тиешеси жок, өзүнүн аймагында мамлекеттик бийликти жүргүзө алган. Маңызы боюнча Казах автономиясы болгону жергиликтүү мүнөздөгү административдик-саясий жана маданий функцияларды аткарган.

4.2 «**Казахстандагы большевиктердин улуттук саясаты**» бөлүмүндө республиканын турмушунун бардык тармактарында этностун кийинки тагдырында чоң жана трагедиялык роль ойногон бийликтин эксперименттеринин жүрүшү жана жыйынтыктары талдоого алынат. Мындан тышкары, бөлүм улутчулдук менен күрөшүүнүн формаларынын бири катары тамырлаштыруу, большевиктердин тил саясатын чагылдырат.

Зордоп коллективдештирүүдө большевиктердин жетекчилиги тарабынан казах эли үчүн трагедиялык кесепети, анын санына тийгизген таасири тууралуу эске алынган эмес. Коллективдештирүүнүн жыйынтыктары большевиктердин улуттук саясаты агрардык сектордогу тоталитардык мамлекеттин калыптанышында казах жана башка этностордун кызыкчылыктарына каршы келген. Коллективдештирүү кампаниясы калкка катуу террор, административдик-командалык чаралар, жергиликтүү шарттарды жана салттарды эске албастан, алдын ала даярдалбастан туруп жасалган. Коллективдештирүү иш-чаралары айылдардын салттуу жашоо укладын бузуу менен коштолгон, улуттук көчмөн, тарыхый калыптанган жашоо образы талкаланган.

Аймакты өнөр жай аркылуу модернизациялоо жалпысынан позитивдүү жыйынтык берген, б.а. казахтарды урбанизациялоо процесси жүрүп, жумушчу тап жана инженердик-техникалык интеллигенция калыптанган, ушул өндүүлөрү казах элинин кызыкчылыктарына объективдүү жооп берген. Мындан тышкары индустриализация коллективдештирүү сыяктуу адам курмандыктарысыз жүргөн. Индустриализациянын оторчулук мүнөзү, республиканын экономикасынын чийки затка багытталышы тоталитардык типтеги большевиктер мамлекетинин улуттук саясаты экономикалык көз карандысыздыкка умтулган, өнөр жайдын бардык секторлорун тең салмакта өнүктүрүүнү, калктын жашоо деңгээлин жакшыртууга умтулган түпкү элдердин негиздүү кызыкчылыктарына карма-каршы келгендигин айгинелеп турат.

Модернизациялоо мезгилиндеги агрессивдүү миграциялык саясаттын натыйжасында, биринчиден Казахстандын түпкү калкынын саны өзүнүн тарыхый мекенинде азайып, ушундай жагдай 80-жылдарынын аягына чейин созулган, экинчиден коомдун этникалык стратификациясы татаалдашкан, үчүнчүдөн адамдардын жашоо образы трансформацияга учураган.

Мындан тышакры аталган бөлүмдө Казахстандагы «маданий революция» жана анын кесепеттери чагылдырылган.

Түпкү улутту көтөрүү саясатын ишке ашыруунун башкы фактору большевиктердин бийлик үчүн улутчулдук кандай коркунуч жарат турганын аңдоосу болгон. «Оң ишмердик» концепциясында Терри Мартин тарабынан

сунушталган негизги постулаттарга ылайык большевиктер жарандык согуш жылдарында улутчулдуктун өзүнө тартуучу идеологияга ээ коркунучун таанышкан жана аны менен күрөшүүнүн жаңы тактикасын сунушташкан деп эсептейбиз [24, б.8.].

Түпкү улутту көтөрүүнүн оң натыйжасы болуп улуттук элитанын, мамлекеттик аппараттагы кадрлардын жана өнөр жай, административдик структуралардагы, партиялык бюрократиядагы кадрлардын калыптанышы болгон, бул тышкы белгилери боюнча тоталитардык режимге ылайык келген. Ал эми бийликтеги казах өкүлчүлүгү, анын таптык мүнөзүнө байланыштуу ийгиликтер салыштырмалуу гана болгон. Бир жагынан советтик бийлик тарабынан тапталган улуттук элита көп жагынан партократиянын колундагы марионетка болуп калган, анын чечимдерин баш көтөрбөстөн аткарып, өзүнүн улуттук жүзүнө ээ болгон эмес. Борбордун катуу көзөмөлү астында жаңы элита кыйыр башкаруу жүргүзүп, турмушка большевиктик саясатты киргизген. Экинчи жагынан, республиканын бийлигинин тамырлаштыруу саясаты, казахтар тарабынан жаңы түзүлүш колдоого ээ болгон эмес. Документтер көрсөткөндөй, жалпысынан түзүлгөн улуттук элитанын сабаты начар, оор өнөр-жай техникалык эмгекке түшүнүгү начар болуп, негизинен жеңил, өзгөчө чымырканууну талап кылбаган эмгекке ыкташкандыгын көрүүгө болот.

Мына ошонтип мамлекеттик аппараты тамырлаштыруу Казахстандын шартында абдан татаал болгон, ошого карабастан ал маанилүү кубулуш болуп, кайсы бир деңгээлде чечилген. Анткени менен олуттуу ийгиликтер бекемделген эмес, ал эми бул көйгөйлөрдү чечүүдөгү жетишпестиктер жоюлган эмес. 30-жылдардын экинчи жарымынан тартып процесс артына кеткен. Мындай абалдын себеби улуттук саясаттын деформацияланган процесси менен байланыштуу болгон, ал союздук жана автономдук республикалардагы мамлекеттик бийлик тармагындагы улуттук кубулуштун артка кеткенин билдирип, бийликтин «оң ишмердигинин» конструктун толук тастыктайт. Казах тилин турмуштун бардык тармактарында кенен колдонуу милдети ишке ашкан эмес. Бул каражаттын, көбөйтүүчү аппараттын, даярдыгы бар казах адистеринин эле жоктугу менен эмес, большевиктер партиясынын саясатынын өзү, кагаз убарагерчилиги, ар кандай деңгээлдеги ар түрдүү уюмдардын «жандуу» байланышынын жоктугу, аталган маселеге үстүртөн мамиле жасоо менен түшүндүрүлгөн.

4.3 «Казахстанды маданий модернизациялоодогу улуттук маселе» бөлүмүндө мамлекеттин маданият тармагындагы саясаты каралды.

Партия тарабынан демилгеленген совет коомун модернизациялоо ишинде үчүнчү зарыл бөлүк өнөр жйлаштыруу, коллективдештирүү менен бирге маданий революция, цивилизациянын азыркы жетишкендиктерине кошулуу, ансыз экономикалык жана социалдык өнүгүүнү натыйжалуу чечүүгө мүмкүн эмес болгон.

Маданий саясат тармагында большевиктер бир нече стратегиялык милдеттерди чечишкен: сабатсыздыкты жоюу, башталгыч, орто, орто техникалык жана жогорку билим берүүнү өнүктүрүү, советтик илим жана

искусствону өнүктүрүү, булар менен бирге калкты атеисттик тарбиялоо, калктын калың катмарына коммунисттик идеологияны жайылтуу, салттуу жашоо образынан четтөө, жалпы маданиятты европа стандартына ылайык жогорулатуу милдеттери чечилген.

20-жылдар жана 30-жылдардын башында эски буржуазиялык маданиятка жана анын ишмелерине салыштырмалуу жумшак мамиле байкалган. Пролетардык эмес жазуучулар жана сүрөтчүлөргө революцияга душмандыгын көрсөтпөсө, Троцкийдин атактуу сөзү менен айтканда «жолду катар кеткендер» сапатында чыгармачылыкка уруксат берилген [113, с.254], – бийликке туураараак келген буржуазиялык адистер сыяктуу. Искусстводо париялык көзөмөл жалпы камтыбастан, айрым бир чыгармачылык эркин ойлорго уруксат болгон. Анткени менен маданий саясат 20-30-жылдардын аягында өзүнүн багытын кабыл алган, бул мезгилде өлкөдө Иосиф Сталин башында турган партиянын тоталитардык бийлиги бекемделип калган болчу. Советтик маданият эки ачалуу улутташтырылган жана идеологиялаштырылган, биринчиден, чыгармачылык ишмердиктин бардык тармактары марксизм-ленинизм рухунда өнүгүүнүн методологиялык жана философиялык моделине ээ болушкан, экинчиден, бул тармактагы кайсы чыгармачылык болбосун түздөн-түз партиялык башкарууга туш болгон.

Маданий революция совет коомун сталиндик модернизациялоонун башкы таянычы өнөр жайлаштыруу менен тыгыз байланышта болгон. Маданий революциянын ийгилигинен квалификациялуу билимдүү кадрларга байланыштуу өнөр жайдагы секирик да көз каранды болгон. Мындан тышкары, жарыяланган СССРдеги улуттардын тендигин улуттук чет жакалардагы маданий артта калууну жоюу боюнча реалдуу кадамдарды бекемдөө зарыл болгон. Советтик режим «улуттук маселени толугу менен чечүү жөнүндө» декларацияны негиздөө үчүн көп күч-кубатын жумшаган. Максаттуу каржылоо, пландаштырууну киргизүү СССРге билим берүүнүн деңгээлин жогорулатууда жогорку ийгиликтерге жетүүгө мүмкүндүк берген. Маданий революциянын жүрүшүндө калктын негизги массасынын сабатсыздыгын жоюу ишке ашкан, билим берүү системасын, кесипкөй формадагы (музыка, театр, адабият, кинематограф) маданиятты өнүктүрүү колдоого алынган, мындан тышкары улуттук мамлекеттүүлүктүн атрибуттарын өнүктүрүү да колдоого алынган (улуттук академия, кесиптик чыгармачылык бирикмелер, массалык маалымат каражаттары, басма иши, жогорку мектеп).

Ошол эле учурда 20-30-жылдар Казахстандын маданиятындагы оор мезгилдерден, билим берүү, маданият, адабият жана искусстводогу ийгиликтер-жетишкендиктер менен бирге, негативдүү кесепеттерге да ээ болгон. Бул жылдар улуттук маданияттын тарыхый тамырынан ажыроо, дүйнөлүк цивилизациянын жетишкендиктеринен ажырап калуу менен коштолгон. Бул мезгил тоталитардык режимдин репрессиялык толкуну күчөп, казах интеллигенциясынын өкүлдөрү биринин артынан бири жок кылынган жылдар болгон.

КОРУТУНДУ

Октябрдан кийин түзүлгөн мамлекет полиэтникалуу болгон, улуттук-мамлекеттик курулушту түшүнүү процесстери, модернизациялоо улутчулдуктун теориясынын негизинде улуттун калыптануу принциптерине кайрылуусуз иш жүзүнө ашпасы белгилүү.

Улутчулдуктун калыптанган теориялык конструкттары улуттук саясаттын татаал көйгөйлөрүн илимий изилдөөнүн жүрүшүндө колдонулду жана киргизилди, анын улуттук маселени чечүүдөгү сталинизмдин маңызын аныктоодо, «Алаш» кыймылынын улуттук идеологиясын ачууда, Казахстан Республикасындагы улуттук маселенин концепциясын иликтөөдө көрсөтүлдү. Мына ушунтип, автор изилдөөсүндө өлкөдөгү улуттук процесстердин бардык тараптарын жана татаалдыгын жөнгө салууга боло турган улутчулдук феноменинин теориялык синтези зарыл деген жыйынтыкка келди.

Илимий талдоонун негизинде автор 1922-жылы түзүлгөн СССР бир маанилүү эмес жана карама-каршылыктуу мамлекет болгон деген жыйынтыкка келди, ал эми федеративдик түзүлүш аталган тарыхый мезгилде жаңы, радикалдуу жана демократиялуу тандоо болгон, улуттук тең укуктуулукка жол ачкан, бирок анын артыкчылыктары пайдаланылган эмес. 1917-жылы түзүлгөн мамлекет өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ экендигин белгилеп кетүү маанилүү, Россия империясынан кескин айрымаланып турган. Советтик империя тоталитардык мамлекеттин алкагында жашап турду, аны калыптандыруу дароо Октябрдан кийин башталган жана 30-жылдары аягына чыккан. Азыркы орус жана казах тарыхнаамасында сталинизм коомдун бардык катмарын камтыган катуу, авторитардык идеологияга ээ тоталитаризмдин советтик варианты катар каралат.

XX кылымдын 20-30-жылдарындагы Казахстандагы улуттук саясаттын тарыхнаамасынан улам автор илимий дискурстар социумдун этносаясий жана этносоциалдык өнүгүүсүнө мүнөздүү белгилерин чагылдырып турат жана үстөмдүк кылуучу социалдык жана саясий көрсөтмөлөрдү түшүнүүгө мүмкүндүк берет деген жыйынтыкка келди. Жыйынтыгында сунушталган мезгилдештирүү ар бир этаптагы тарыхнаамалык баяндоонун өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат, бул улуттук саясаттагы өзгөрүүлөр жана көйгөйдүн изилдениш даражасы менен байланыштуу.

Большевиктердин улуттук программасынын калыптанышына маңыздуу ошол мезгилдин негизги саясий «оюнчуларынын» программасындагы жоболор тасирин тийгизген: кадеттер, социал-демократтар (жана меньшевиктер) жана аларга кошулган эсерлер. Партия Солчул социал-демократтардын (РСДП(б) партиясы «пролетариаттын жоокер отряды» болуп, Россия элдерине «бөлүнүп чыгууга чейинки өзүн өзү аныктоо укугун» убада кылуу менен улуттук маселени өзүнүн кызматына пайдалана алды. Октябрга чейинки мезгилде большевиктер партиясы кенен автономиялык областтарга ээ унитардык борборлоштурулган демократиялык мамлекет түзүүнү сунушташкан.

Россиядагы улуттук маселени чечүүгө аракеттерди большевиктер эле эмес, кадеттер, эсерлер, империянын ичиндеги жана чет жакасындагы

улуттук кыймылдар да көтөрүшкөн. Мусулман, улуттук кыймылдардын эволюциясын талдоо менен автор, ал жалпы либералдык жана демократиялык саясий талаптардан тартып жана маданий-агартуучулук милдеттерди чечүүдөн улуттун тагдырын жана улуттарды калыптандыруучу этностордун келечегин андоого чейин, алардын автономия түрүндө саясий өзүн өзү аныктоосунун зарылдыгы, бул өз учурунда «Алаш» кыймылынын ишмердиги менен ырсаталгандыгын көрсөтөт. Казах улутчулдарынын эмгеги алар биринчилерден болуп, улуттук-аймактык автономия түрүндө казах элинин улуттук өзүн өзү аныктоо формасы тууралуу маселе коюшкан, саясаттан алыс казах элинин астына жаңы идеяларды жана принциптерди алып чыгышкан.

Октябрь революциясынан кийинки болуп өткөн окуялар, Ленинди улуттук маселедеги башкача артыкчылыктарды коюга аргасыз кылган, тактап айтканда, келечектеги мамлекеттин федеративдүү формасын таануу, улуттардын өзүн аныктоо принциптерин таануу. Изилдөөнүн автору тарабынан ушул учурдан тартып улуттук доктринада большевиктер советтик негизде улуттардын өзүн аныктоо жолу менен биригүү идеясына басым жасай баштаганы, большевиктер улуттук маселени улуттардын тендиги, «бирдиктүү жана бөлүнбөс Россиянын» курамындагы улуттук республикаларды түзүү менен чечүүгө багыт алышкандыгын белгилейт. Советтик федерация Россиядагы революциядан кийинки кыйроо шартында улуттук маселе боюнча большевиктер партиясынын программасын ишке ашыруунун ыңгайлуу формасы болгон. Бул программанын башкы максаты өзүн аныктоочу улуттардын саясий биримдигине жана социализмди курууга жетүү болуп саналган.

Оторчулуктагы чыгыш коомунун өзгөчөлүгүн эске алуу зарылдыгы тууралуу 20-жылдары улуттук национал-коммунизмдин өкүлдөрү айтып чыгышкан, алардын көз караштары аймактын улуттук өнүгүшү боюнча большевиктердин ортодоксалдык линиясынан айырмаланган. Бул коммунизм жана улутчулдукту бирдиктүү идеологияга бириктирүүнүн аракети болгон. Автордун пикири боюнча казах улуттук-коммунизмдин шарттуу эки канатка бөлүүгө болот: солчулдар (радикалдык) жана оңчулдар (орточо). Эгер Т. Рыскулов Түрк автономиясын түзүүнү жактаган солчул канаттын жаркын өкүлү болсо, көрүнүктүү мамлекеттик ишмер С. Садвакасов социалисттик модернизациялоодо Казахстандын жана казах маданиятынын өзгөчөлүгүн эске алууну партиядан талап кылган оңчул канатка кирген.

Мына ушунтип, XX кылымдын биринчи чейрегиндеги коомдук ойдун башкы идеялары болуп улуттук-мамлекеттик өзүн өзү аныктоо жана улуттук мамлекетти түзүү болуп саналат. Улуттук интеллигенциянын саясий багыттарынын көп түрдүүлүгүнө карабастан улуттук-мамлекеттик өзүн өзү аныктоодо үч линия бөлүнүп турат: бирдиктүү орус мамлекеттеринин курамындагы улуттук автономия идеясы (улуттук-маданий); түрк элдеринин мамлекеттик түзүлүшү, союзу катары Чоң Түркстан идеясы, толук саясий жана улуттук көз карандысыздык идеясы, либералдык-демократиялык принциптердин негизинде өз алдынча улуттук мамлекет түзүү. Саясий

башкаруу формасына карата толук бир пикирге келүү байкалган: Казахстандын келечеги конституциялык-парламенттик республиканы алкагынан көрүнгөн. Ал эми улуттук-коммунизмдин позициясы боюнча республика советтик болушу керек эле.

1924-жылы жүргүзүлгөн улуттук-аймактык бөлүнүү Терри Мартин сунуштаган методологиялык ыкманы ырастайт жана илимий коомчулуктагы көпчүлүктүн, анын ичинде постсоветтик өлкөлөрдөгү, колдоосуна ээ. Бир жагынан большевиктер «түрк тектештиги» идеологиясына чекит коюу менен түрк элдерине ажырым сала алышты, экинчи жагынан большевиктердин тактикалык жүрүшү казахтардын өзүнүн мамлекети тууралуу мурунтан келе жаткан кыялын ишке ашырды, улуттук-аймактык иденттүүлүк, «улуттук сыймык», улуттук маданият ж.б. түшүнүгүнүн калыптанышына түрткү берди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө Казах автономиясын түзүүдө, анын чек араларын, борборун аныктоодо, большевиктер автономиянын өзүн өзү башкарусуна жол бербөөгө аракеттенишип, ошого карабастан улутчулдардын пикир менен эсептешүүгө аргасыз да болуп, улутчулдуктун күчөп кетишинен сактанышкандыгы белгиленди. Терри Мартин туура белгилегендей «Жаңы революциялык Россия салттуу европалык көп улуттуу мамлекеттин биринчилеринен болуу менен, этникалык азчылыктардын улуттук өнүгүүсүнө кол кабыш кылуу жана алар үчүн мүнөздүү моноэтникалык мамлекеттин институционалдык формасын түзүү аркылуу көтөрүлүп бараткан улутчулдукка каршылык көрсөттү» [24]. Бул өз учурунда бийлик Россиянын импердик саясатынан айырмаланган улуттук маселеде «оң ишмердик» саясатын ишке ашыргандыгын тастыктайт.

Автономияны түзүүнүн натыйжасында күн тартибинде республиканын мамлекеттик аппаратын түзүү тууралуу маселе турган. Изилдөөнүн жыйынтыгында автор тарабынан Казахстандын мамлекеттик органдарынын системасы өкүлчүлүк демократия орун алган мамлекеттердегидей мамлекеттик бийликтин негизги бутактарын чектебестен мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлигин бириктиргени аныкталды. Өкүлчүлүк органдарынын ролу төмөндөтүлүп – Кеңештер мамлекеттин турмушунун негизги маселелери боюнча партия тарабынан даярдалган чечимдерди бекмдөө үчүн курал гана болуп калды, бул бийликти жана башкарууну негизги социалдык базадан (элден) алып салды. Укуктук жөнгө салуу, өкүмдөрдүн мазмуну, өзгөчө саясий иштер боюнча алдын ала даярдалган жана системалуу түрдө партиялык мааппараттын кийлигишүүсү өкүм сүргөн. Унитардык ыкма республикалардын эгемен укуктарын олуттуу жан актагыс түрдө чектөөгө алып келген, салттарга жана жыйналган тажрыйбага карама-каршы келген чечимдер таңууланган. СССР элдеринин экономикалык турмушун стандартташтырууга багыт алуу калыптанган жана колдоого алынган.

Казах коомун экономикалык факторлор (коллективдештирүү, өнөр жайлаштыруу) аркылуу модернизациялоо этностун кийинки тагдырында чоң роль ойногон. Аталган кампаниянын натыйжалары бир маанилүү эмес жана карама-каршылыктуу болгон. Коллективдештирүүнүн толкундатуучу жыйынтыктары большевиктердин улуттук саясаты агрардык сектордо

тоталитардык мамлекет калыптанып жаткан учурда казах элинин жана башка этностордун кызыкчылыктарына каршы багытталган. Коллективдештирүү кампаниясы каардуу террорго айланган, административдик-командалык чаралар көрүлгөн, жергиликтүү шарт жана салт эске алынган эмес, ойлнулбастан, алдын ала даярдалбастан айылдардын салттуу, тарыхый калыптанган жашоо укладдары бузулган.

Бир жагынан, өнөр жайды модернизациялоодогу жетишкендик (казактарды урбанизациялоо процесси, жумушчу таптын, инженердик-техникалык интеллигенциянын калыптанышы ж.б.), казах элинин кызыкчылыктарына объективдүү ылайык келген. Башка жагынан алганда, өнөр жайлаштыруунун оторчулук мүнөзү, республиканын экономикасынын чийки затка ылайыкталганы, тоталитардык типтеги большевиктердин мамлекетинин улуттук саясаты түпкү элдин чыныгы экономикалык көз карандысыздыкка жетүү, өнөр жайдын бардык тармактарынын тең салмактуу өнүгүшү, калктын жашоо деңгээлинин жогорулашы сыяктуу негизги кызыкчылыктарына карама-каршы келгендигин күбөлөп турат.

«Оң ишмердиктеги империя» концепциясынын контекстинде автор тарабынан түпкү элди көтөрүү саясаты, тил саясаты талданып, бир жагынан булар республикадагы улутчулдукту жок кылуу максатында мамлекет тарабынан жүргүзүлгөндүгүн көрсөтөт. Ал эми экинчи жагынан, Советтик федерациянын турмушунун бардык тармактарында этностордун тең укуктуулугуна басым жасап, бирдиктүү орус конгломератынан бөлүнүү тууралуу маселени жойгон Лениндин улуттук доктринасынан келип чыккан. Түпкү этностордун автономиясын, улуттук мамлекеттүүлүгүн түзүү табигый түрдө башкаруу үчүн улуттук кадрларды талап кылган. Мына ушунтип, түпкү улутту көтөрүү менен бирге большевиктер улуттук процессти колго алууга жана аны социалисттик курулушка керектүү нукка салууга үмүттөнүшкөн. Большевиктердин пикири боюнча улуттук азчылыктарды жигердүү колдоо, кайсы бир деңгээлде антиорустук чаралар менен азчылыктардын, өзгөчө орус тилдүү большевиктерге болгон ишенимин кайрып келүү, алардын социалисттик курулушка катышуусун камсыздоого болот дешкен. «Улуу орус шовинизми» башкы коркунуч деп таанылган. Натыйжада азчылыктардын улутчулдуктуна кайсы бир деңгээлде тарыхый жактан негизделген деп табылып, жол берилген, ал эми орус улутчулдуктуна тоскоол коюлган.

Түпкү улутту көтөрүү жылдарындагы республикада ишке ашкан бардык чаралар казах жана орус тилдеринин функционалдык өзгөрүшүнө багытталып, акыркысынын пайдасына чечилип, артыкчылык берилген. Тил саясатына талдоо жүргүзүүнүн жыйынтыгында турмуштун бардык тармактарында казах тилин колдонуу чечими ишке ашкан эмес деп жыйынтык чыгарууга болот. 1929-жылы жүргүзүлгөн латындаштыруу араб тилин сүрүп чыккан, ушундай жол менен Исламдын позициясы жана салттуу маданий лидерлердин беделі төмөндөтүлгөн.

«Маданий революция» башынан тартып эле СССРдеги социализмди куруунун манилүү шарты болгон. Маданий сектордогу улуттук саясат бир

маанилүү мүнөздө болгон эмес. Бийлик тарабынан «оң ишмердик» тактикасын ишке ашыруу менен маданият тармагында абдан чоң натыйжага жетишилген, чындыгында революция болгон. Анткени менен ишке ашкан өзгөрүүлөр большевиктердин маданият тармагындагы улуттук саясаты идеологиялык мүнөздө болуп, карама-каршылыктуу экенин тастыктайт, бул казах тилинин алфавитинин графикасынын эки жолу алмашылганынан, улуттук окуу жайларынын акырындык менен азаюусунан, китеп жана газет-журналдардын басылып чыгышынан көрүнүп турат. Тоталитардык мамлекетте этникалык өзгөчөлүктөрдү жоюунун куралы катары жалпы калктын аң сезиминин деңгээлинде мектеп, басма, радио, кинематограф, алардын мазмуну «искусствонун паритялуулугу» принцибине ылайык келиши зарыл болгон, тандалып алынган. Мындан тышкары, эки карама-каршылыктуу тенденциянын өнүгүшү байкалат: сталинизм, улуттук кадрларды өстүрүү, бийликтин пикири боюнча режимге берилген болушу керек эле. Ошону менен бирге өзүнүн жашап туруусуна коркунуч келтирген, анткени республикаларда жаңы улуттук административдик, илимий, маданий, элитанын калыптануу процесси жүргөн, ал акырындык менен борбордун зарылчылыгына шек келтирип, чет жакалардагы сепаратизмдин күчөшүнө түрткү берген.

Жаңы методологиялык позицияны колдонуу менен тыкыр, комплекстүү талдоонун негизинде, каралган мезгилдеги Казахстандагы большевиктик мамлекеттин улуттук саясатын мезгилдештирүүнү сунуштайбыз: 1) 1917-1922-жж. – негизги стратегиялык багыттарды кайра карап чыгуу; бардык улуттардын теңдигин жана бардык улуттук маданияттардын эркин өнүгүшүн жарыялоо, бөлүнүү укугу, эгемендиктин алдында улуттардын теңдигине артыкчылык берүү позициясынан «улуттардын өзүн өзү аныктоо укугун» чечмелөө; жаңы социалистик мейкиндик катары Россия федерациясын сактоого умтулуу; РСФСРдин автономдук субъектилер, «көз карандысыз» республикалар менен федеративдик жана конфедеративдик мамилелерин калыптандыруу; СССРди түзүүгө даярдык жана лениндик федерация модели жана сталиндик автономизациянын ортосундагы күрөш; дүйнөлүк социализмди куруу келечегине ишенүү; 2) 1922-1928-жж. – курамынан чыгуу эркиндиги формалдуу түрдө сакталган СССРди түзүү, Борбордук Азия республикаларынын бөлүнүшү, улуттук республикалардагы түпкү улутту көтөрүү саясатынын жигердүүлүгү (улуттук кадрларды калыптандыруу, мамлекеттик иш кагаздарын жүргүзүүдө улуттук тилдерди колдонуу, улуттук экономиканы, улуттук илимди, адабиятты өнүктүрүү), формасы улуттук жана мазмуну социалисттик маданият; дүйнөлүк революция концепциясынан баш тартуу жана социализмди бир өлкөдө куруу курсун бекемдөө; 3) 1929-1936-жж. – түпкү улутту көтөрүүнүн акырындык менен басаңдашы; борборлоштурулган ыкмаларды бекемдөө, улуттук маданияттарды унификациялоо курсу жана командалык-административдик система менен тоталитардык режимдин биротоло калыптанып бүтүү мезгилиндеги орусташтыруу; улуттук республикаларда «буржуазиялык

улутчулдукту» күчөтүү; социалистик маданиятты өнүктүрүүнүн үстүнөн катуу партиялык көзөмөл. 30-жылдардын аягында улуттук-мамлекеттик структураны жакшыртууга жасалган андан аркы аракеттер болду, ар түрдүү улуттарга бекитилген мамлекеттик статустун бирдей эместигинен улам келип чыккан карама-каршылыктар токтотулду, чечилген жок. Биздин көз карашыбызда аталган мезгилдештирүү большевиктердин улуттук саясаттагы негизги концептуалдык ыкмаларынын эволюциясын, тарыхый окуялардан улам алардын өзгөрүшүн так көрсөтөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- аймактык жана этникалык мамиле айкалышкан, казах улутун калыптандыруу принциптери так аныкталган улуттук мамилелер боюнча концепцияны иштеп чыгуу;
- улуттун биримдиги жана мекенчилдик сезимин бекмдөөгө түрткү берүүчү казах улуттук идеяларынын негизги мазмунун так аныктоо;
- коомдо казах тилин үйрөнүүгө болгон кызыгууну колдоого алуу, бул Казахстан элдеринин мамилелерин бекмдөөнүн куралы катары кызмат кылуусу мүмкүн;
- казах этносунун өнөр жай секторлорунда жана илимий-техникалык сектордо өкүлчүлүгүнө байланыштуу структуралык диспропорцияны жоюу саясатын жүргүзүү;
- казах этносунун көптөгөн социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүүгө мүмкүндүк бере турган айыл чарбасын кайра жаратуу жана модернизациялоо;
- жалпы казахстан биримдигинин уникалдуу конструкты катары Казахстан Элдеринин Ассамблеясынын коомдук-саясий ролун, конструктивисттик позициядан ишмердиктин форматын кеңейтүү жана тереңдетүү;
- форум, «тегерек столдор» ж.б. түрүндө Казахстандагы улуттук саясаттын алдыдагы мүмкүнчүлүктөрүн жана бышып жетилген көйгөйлөрдү илимий жана коомдук талкуулоону жигердүүлүк менен ишке ашыруу;
- СССРдин улуттук саясатынын тарыхый сабактарын Казахстан Республикасынын жетекчилигинин полиэтникалык, полимаданий, полилингвистикалык жана поликонфессионалдык структураларына ар тараптан жайылтуу жана жеткирүү

Жарыяланган эмгектердин тизмеси:

Монография:

1. Парадигмы советской национальной политики в Казахстане в период становления тоталитарного государства (1917-1936г.г.). - Издательство "Ата мұра".2015г. – 28п.л.

Макалалар:

1. Архивные материалы по национальной политике Советского

- государства в Казахстане: 20-30-е годы XX века. // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 15-летию юбилею кафедры истории древнего мира и средних веков. Алматы, 2007. – с..
2. Особенности формирования казахской национальной элиты на рубеже 19-20 вв. // Материалы международной научной конференции «Алаш-Орда: проблемы казахской государственности и культуры». - Алматы. - 5 декабря - 2008. – с. 28-31.
  3. Историография национальной политики в Казахстане в период становления тоталитарного государства (20-30-е годы XX века). // Сибирь, Центральная Азия и Дальний Восток: Актуальные вопросы истории и международных отношений. - Барнаул. - 2009. – с.
  4. Национальный вопрос на перекрестке мнений советских и западных историков постсталинского развития СССР. Два подхода на решение национального вопроса в Казахстане в 20-е годы XX века. // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия историческая. - №3 (54). - Октябрь 2009 г. – с.
  5. Два подхода на решение национального вопроса в Казахстане в 20-е годы XX века. // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия историческая. - Октябрь №3(54). - 2009 г. – с.
  6. Признание большевиками федерализма как способа решения национального вопроса в России после Октябрьской революции. // Материалы международной научно-практической конференции «Всемирная история: проблемы исследования и преподавания» - Март. 2010 - С. 248-251
  7. «Национализм» в интерпретациях западной научной мысли. // Вестник университета «Кайнар» №1/1. 2010 - С. 23-28.
  8. Пробуждение казахского «национализма»: проблема «автономии» в идейных поисках движения «Алаш». // Материалы международной научно-практической конференции «Концептуальные проблемы истории Центральной Азии и Европы в свете интеграции и модернизации». - Алматы, 12 марта 2010 г. - С. 161-167.
  9. «Империя» через призму национального вопроса и национальной политики в СССР. // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия историческая. - №1 (56). Октябрь 2010 г. - С. 29-33.
  10. Туркестанский джадизм как разновидность национализма // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия востоковедения. Октябрь №1(50). - 2010 г. - С. 56-61.
  11. Классики марксизма о некоторых аспектах национального вопроса // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия историческая. №3 (58). Октябрь - 2010 г. - С. 43-46.
  12. «Национализм» в интерпретациях российской научной мысли. // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия историческая. - №3 (58). Октябрь 2010 г. - С. 46-49
  13. Дискуссии по национальному вопросу в период становления советского

- государства // Наука и жизнь Казахстана - №5.2010. - С.157-163.
- 14.Национально-территориальное размежевание Средней Азии: ход, уроки, историческое значение // Вестник КазНУ им.аль-Фараби.Серия социологии и психологии..№3 (34).Октябрь 2010г. - С.106-110
  - 15.«Национал-коммунизм» и проблема национально-государственного строительства в 20-30-е годы XX века // Материалы международной научной конференции « Актуальные проблемы науки, практики и вероисповеданий на современном этапе» Красноярск. Октябрь 2010. - С.101-107
  - 16.Актуальные аспекты национальной политики советского государства в свете современных концептуальных подходов // Сборник материалов международной научно-практической конференции « Актуальные проблемы науки, практики и вероисповеданий на современном этапе» Красноярск. Ноябрь 2010. - С.94-99
  - 17.Образование органов государственной власти Казахской советской автономии. // Материалы международной научной конференции «Бекмахановские чтения» «Проблемы современной исторической науки: новые направления и подходы. - Алматы, 2010. - 21-22 мая - С. 56-60
  - 18.Подготовительные меры советской власти по проведению национально-территориального размежевания в Центральной Азии в 20-е годы XX века.// Материалы международной научно-практической конференции « Народный герой Бауыржан Момыш-улы и современность» Алматы. - 2010 ноябрь - С.168-174
  - 19.Кенес автономиясың жариялаудағы ұлттық Халық комиссариаты Қырғыз бөлімінің қызметі // Қоғам және Дәуір. - 2010.№2 - С.132-135.
  - 20.Парадигмы национальной политики в СССР в 20-30-е годы XX века // Казахстан Спектр - №3 – 2010 - С.112-119.
  - 21.Деятельность Казахского революционного комитета по провозглашению советской автономии //Казахстан Спектр - №4 2010 С.105-112.
  - 22.Большевиктердің федерализмді теріске шығаруы Ресейдегі ұлттық мәселені Қазан көтерісіліне дейінгі шешу әдістері ретінде // Қазак өркениеті. 2010. - №1(37) - С.76-81
  - 23.Функции и компетенции высших органов власти КАССР в 20-е годы XX века.// Вестник Западно-Казахстанского государственного университета им.М.Утемисова. - 2010. - №4(40) - С.180-185
  - 24.Идеология сталинизма - теоретико-методологические аспекты // Электронный журнал «edu.e-history.kz» <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/910> (совместно с Шаймерденовой М.Д.)
  - 25.Первые законодательные акты советской власти по национальному вопросу после Октябрьской революции //Вестник КазНПУ им.Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки» - №1(24) - 2010. - С.31-36.
  - 26.Тоталитарное государство - теоретико-методологические подходы //

- «Қазақстан қоғамындағы ақпараттық үрдістер: Қазақстанның қоғамдық-саяси баспасөзінің қалыптасуы мен дамуы». «Мысль» республикалық қоғамдық-саяси журналының 90 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары Алматы - 2011 -С.143-151
- 27.Анализ ленинской и сталинской позиций по национальному вопросу.// Мысль. - 2012. - №6 - С.75-78
- 28.Национальная идея в программных документах «Иттифак ал-муслимин» // Мысль.2012. - №7 - С.68-73
- 29.Понятие «этнос» в теоретико-методологических исследованиях. // Вестник БГУ .2013.-Вып.8. – С.184-193
- 30.Казахская литература и искусство в годы культурной модернизации // Материалы международного тренинга ЮНЕСКО Астана, 2012. – С.
- 31.Культурная модернизация в Казахстане в 20-30-е годы XX в. и национальный вопрос: проблемы становления науки, литературы и искусства // Сборник научных докладов «Перспективы развития научных исследований в 21 веке» Щецин, 2013 (Польша)
- 32.«Национально-демографические изменения казахстанского общества в период сталинской модернизации» // Вестник БГУ имени К.Карасаева. - № 2(25). - 2013 - С. 175-177.
- 33.«Индустриализация в Казахстане: цели, ход и итоги» // Вестник БГУ имени К.Карасаева - № 2(25). - 2013 - С. 181-184.
- 34.Казахское население и аграрный сектор Казахстана после «большого скачка» // Вестник КГУ имени И.Арабаева. – 2013. -№ 2 – С. 119-123
- 35.Национальный вопрос и экономика Казахстана до «большого скачка» // Вестник КГУ имени И.Арабаева. - 2013. -№ 2 - С. 114-118
- 36.Дефиниции «этнос» и «нация» - история, сущность, особенности //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек. – 2014. - №12. – С.159-162.
- 37.Дефиниции «национальные меньшинства», «народ», «национальные отношения» - современные подходы./ /Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана . – Бишкек. – 2014. - №12. – С.166-169
- 38.Теория нации в трудах В.И.Ленина и И.В.Сталина // Известия вузов. – Бишкек. – 2015. - №1. – С.157-161
- 39.Европейские концепции нации // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана . – Бишкек. – 2015. - №2. – С.211-214.
- 40.Теория нации в работах Э.Геллнера и Э.Смита // Известия вузов. – Бишкек. – 2015. - №1.-166-169.
- 41.Историографические конструкты по проблемам национальной политики в 20-30-е годы XX века. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана . – Бишкек. – 2015. - №2. – С.224-228.
- 42.Проблема национализма: основные теоретико-методологические подходы российской методологии // Известия вузов. – Бишкек. – 2016. - №3. – С.211-214.
- 43.Дискурсы и практика по основным аспектам образования советского

- государства // Наука, техника и образование.-2016. -№ 12 (30). – С.80-84
- 44.Национальный вопрос и идейно-теоретические взгляды джадистов Туркестана. //Проблемы современной науки и образования-2016.- № 39 (81). – С.29-32
- 45.Национальный вопрос и идейно-теоретические взгляды джадистов Туркестана. //Проблемы современной науки и образования-2016.- № 39 (81). – С.29-32
- 46.Основные подходы и принципы в процессе создания советского государства // Вестник науки и образования.- 2017. - № 01 (25) . – С.36-39
- 47.Доктрина национал-коммунизма: идеология синтеза коммунизма и национализма // Наука, техника и образование – 2017.-№4 (34)
- 48.К проблеме теории и практики национального вопроса в СССР.// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Проблемы современной науки и образования - 2017. - №11 (93)
- 49.Методология проблемы «федерация-автономия» в дискурсе истории построения советского государства: современные подходы- Вестник науки и образования - 2017. - №04 (28) март
- 50.Концептуальные подходы казахстанской историографии периода независимости по национальной политике в Казахстане в 20-30-е годы XX века.//Проблемы современной науки и образования. – 2017. - 12 (94)
- 51.Эволюция взглядов деятелей движения «Алаш»./Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию партии “Алаш” и правительства Алаш-орды. Алматы, 15 ноября 2017.“Движение Алаш и духовное возрождение: идейное единство и историческая преемственность” - С.199-201
52. Дискурсы по национальному вопросу в период становления советского государства.// Электронный журнал «edu.e-history.kz» // <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/907>
- 53.Понятие «советская империя» - новые теоретико-методологические подходы // Электронный журнал «edu.e-history.kz» <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/911>. (в соавторстве с Шай мерденовой М.Д.)
- 54.Политика коренизации как один из аспектов национальной политики советского государства // Электронный журнал «edu.e-history.kz»<http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/909> . (в соавторстве с Шай мерденовой М.Д.)
- 55.Национально-территориальное размежевание Казахстана и Средней Азии: проблемы, дискурсы, мнения //Электронный журнал «edu.e-history.kz»<http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/908>

РЕЗЮМЕ

Кульшанова Арман Айыпбековнанын «Қазақстандағы тоталитаризмдин калыптануу мезгилиндеги советтик улуттук саясаттын парадигмалары (1917-1936-жж.)» темасындағы диссертациясы тарых илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган

Түйүндүү сөздөр: улут, улутчулдук, этнос, улуттук саясат, тоталитаризм, федерация, империя, этнсаясат, түпкү улутту көтөрүү, маданият.

Изилдөө темасынын алгылыктуулугу: этносаясий реалдуулуктагы өзгөрүүлөрдү талдоого алуу менен көпчүлүк изилдөөчүлөр азыркы мезгилдеги глобалдашкан дүйнөдө таптык кызыкчылыктарга караганда улуттук жана этникалык кызыкчылыктар үстөмдүк кылып атканын моюнга алышат. Этникалуулук азыркы саясий процесстин салмактуу фактору болуп калды. Дүйнөлүк тажрыйба улуттук маселе дайыма так тарыхый мазмунга ээ боло турганын көрсөтөт. Улуттук саясат илимий негизделген мүнөзгө ээ болушу зарыл жана өткөн тарыхтын сабактарын эске алуу, учурдагы этносаясий кырдаалды, этносоциалдык жана этносаясий мамилелердин диалектикасын, этнокызыкчылыктарынын айкалышын сергек баалоодон чыгышы керек.

Изилдөө объектиси болуп Казах Автономдук Советтик Социалисттик Республикасындагы тоталитардык режимдин орноо учурундагы большевиктик мамлекеттин улуттук саясатынын негизги моделдерин ачып берүү болуп саналат. Аталган маселе мамлекеттин контекстинде, полиэтникалык мамлекеттик түзүлүштүн жашап турушундагы саясий, социалдык-экономикалык жана этномаданий башкаруу ыкмаларынын комплексин колдонуучу жана түйүндүү институттар аркылуу жөнгө салуучу азыркы социумдун коомдук-саясий конструкциясынын башкы бөлүгү, өзөгү катары каралат.

Иштин максаты: тоталитардык мамлекеттин калыптануу мезгилиндеги Қазақстандагы СССРдин мамлекеттик улуттук саясатынын парадигмаларын жаңы теориялык-методологиялык позициядан объективдүү жана комплекстүү тарыхый талдоого алуу, аталган хронологиялык мезгилдеги казах коомунун бардык тармактарындагы улуттук саясаттын негизги жыйынтыктарын жалпылоо.

Изилдөө методу: Изилдөө ишин жүргүзүүдө диссертант хронологиялык, көйгөйлүү-хронологиялык, салыштырма тарыхый, системалык-структуралык жана башка тарыхый чындыкты таанып билүүнүн методдорун жетекчиликке алды.

Мезгилдештирүү жана диахрондук метод изилдөө маселесиндеги маанилүү учурларды бөлүп көрсөтүүгө, убакытка жараша объекти изилдөөдөгү сапаттык өзгөрүүлөрдү, алардын өзгөрүү учурларын белгилөөгө түрткү берди. Мындан тышкары статистикалык, так-социологиялык, формалдуу-логикалык ж.б. ыкмалар пайдаланылды.

Илимий жаңычылдыгы өлкөдөгү тоталитаризмдин калыптануу

мезгилиндеги Қазақстан советтик мамлекетиндеги улуттук саясат комплекстүү, ыраатуу жана жаңы методологиялык ыкмадан изилдөөгө алынды.

Сунушталган илимий иштин жыйынтыктары этносаясатка кызыккандардын, өзүнүн ишмердигин Қазақстандагы жана башка полиэтникалык өлкөлөрдөгү этника аралык мамилелердин жакшыруусуна арнагандардын бардыгына көмөк бериши мүмкүн. Изилдөөнүн жыйынтыктары казах коомунун мамлекеттүүлүк, көз карандысыздык, ички саясий туруктуулукту сактоо идеялары, өнүккөн жарандык коомдун калыптанышы идеяларынын айланасында андан аркы консолидациясы үчүн пайдаланылса болот.

SUMMARY

Kulshanova Arman Ayipbekovna dissertation on the theme: «The paradigms of the Soviet national policy in Kazakhstan during the period of the formation of totalitarianism (1917-1936)» presented for the degree of doctor of historical sciences on a specialty 07.00.02- National history.

Key words: nation, nationalism, ethnos, national policy, totalitarianism, federation, empire, ethnopolitics, rooting, culture.

Relevance of the research topic: analyzing changes in ethnopolitical reality, a number of researchers agree that at the present stage of development of the globalized world national and ethnic interests began to prevail over class interests. Ethnicity has become a significant factor in a modern political progress. World experience shows that the national issue has always had a concrete content. National policy must be scientifically grounded and proceed from the lessons of the past history, a sober assessment of the contemporary ethnopolitical situation, dialectics of ethno-social and ethnopolitical relations, correlation of the ethnic interests.

The object of study – is the **dis** of the main models of the national policy of the Bolshevik state in the Kazakh Autonomous Soviet socialist republic at the period of the formation of the totalitarian regime. This problem is considered in the context of the state as the main link and core of the socio-political structure of the modern society, using a complex of political, socio-economic and ethno-cultural **ways** of managing and regulating key institutions for the functioning of a polyethnic public education.

The subject of study . The aim of the work is to implement the historical analysis of the paradigms of the state national policy of the USSR in Kazakhstan objectively and comprehensively during the period of the totalitarian state formation and to establish and generalize the main consequences of the national policy in all spheres of life of the Kazakhstan society in this chronological period from the new theoretical and methodological positions.

Method of research: During the research work the candidate was guided by chronological, problem-chronological, comparative-historical, system-structural and other methods of cognition of historical reality.

The periodization method and the diachronic method contributed to highlighting the most significant milestones that are important in the research problem, the qualitative changes of the object under study in time, and the establishment of the moments of their changes. Also, statistical, concrete-sociological, formal-logical and others were applied.

The scientific novelty of the work is that it has studied, systematically and with new methodological approaches, the national policy of the Soviet state in Kazakhstan during the period of the formation of totalitarianism in the country. The results of the proposed scientific work can help all those who are interested in ethnic policy, those who expect to extend their activities to further strengthening

interethnic harmony in Kazakhstan and other polyethnic countries.

The results of the research can be used in further consolidation of the Kazakh society around the idea of strengthening statehood, independence, maintaining internal political stability, the idea of forming a developed civil society.

